

16¹⁰ 1758

PITANJE AUSTRIJSKO

KOME, KAKO I KADA VALJA REŠITI GA ?

УНИВ. БИБЛИОТЕ

ПОСЛАНИКА

13 И. Бр. 1820

BRACI HRVATIMA I SRBIMA

PISAO JE

Dr IMBRO IGNJATIJEVIĆ TKALAC

ЈОЖЕ ВУЈИЋ

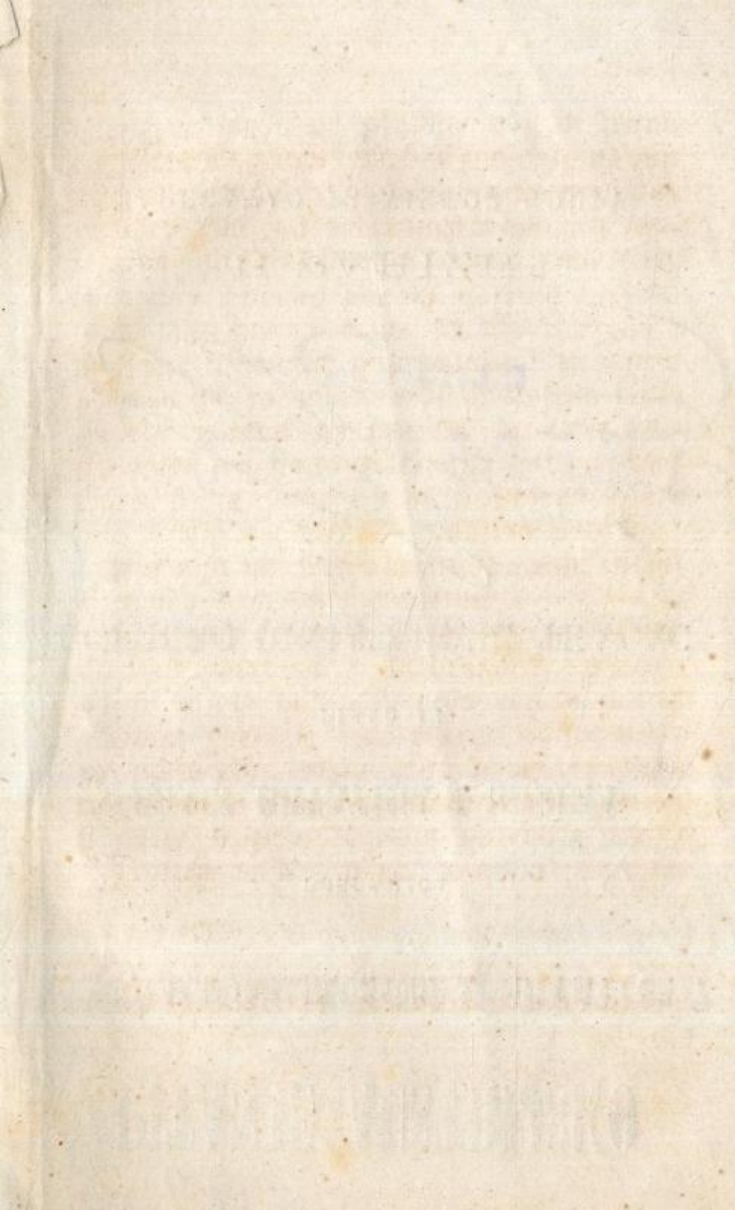
у Сенти

U PARIZU

НАРЕЧАТАО JE VIKTOR GOUPY

1863

BRĄĆO MOJA SRBI I HRVATI!

Vrativši se pre nekoliko dana iz Italije u Pariz uzmem jednom novine u ruke i zagledam u njima telegram iz Zagreba od 28. maja koji javlja « da je starešinstvo « grada Zagreba caru adresu podnelo da « mu, u oči pogibelji koje zemlji prete, « izrazi vernost i pripravnost naroda « hrvatskog žrtvovati život i blago da mu « sačuva prestolj i carevinu. »

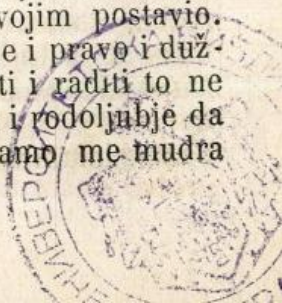
Muka bi mi bilo opisati što sam u taj par mislio i ćutio. — Zapitao sam se: može li da bude da bi promisao božja Hrvatsku baš na to opredelila da, kad god Evropa ustane na obranu prava i slobode roda čovečjeg protivu nasilja i sebičnosti dinastije Habsburžske, Hrvatska mora prva podići krvav barjak reakcije i robstva i na sebe povući kletve i mržnju naroda koji za slobodom i napredkom teže? Zapitao sam se: zar sunce razuma i izobraženja čovečjeg, sjajuće već svakom narodu evrópejskom, narodu mojemu ni dan danas ne može da ograne, zar ni jedna

zraka njegova ne može da dopre do domovine moje? Zar Hrvatska ne zna o čemu i zašto se rat ovaj prigotavlja? Kakva je ta pogibelj koja Hrvatskoj preti? Tko je povlastio starešinstvo grada Zagreba govoriti u ime naroda hrvatskog i srbskog i razpolagati krvi i blagom njegovim? No na sva ta pitanja ne mogoh naći odgovora. Počeo sam dakle misliti da u tome mora drugo što da bude, a setio se kako je 1859, povodom rata talijanskog, vlada austrijska da zaslepi Evropu o unutrašnjem položaju carevine, zapovedala svima municipijama i korporacijama da podnose caru adrese podaničke vernosti, i kako se tome nije moglo izbeći jerbo se nije pitalo: hoćeš ne ćeš li, nego se kazivalo: moraš. A i ako se sada zapoveda da se adrese caru podnose, jamačno se ni sada kaošto ni 1859 ne zapoveda što se u tim adresama kazati mora. Moraju li dakle opet municipija adrese podnositi, neka to čine bez laži i bez povrede poštenja i dostojanstva zemlje i naroda, i jedino u svoje sobstveno ime, jerbo nitko osim sabora zemaljskog nije vlastan u ime naroda govoriti niti životom i blagom njegovim razpolagati.

A to je učinilo starešinstvo grada Zagreba nesretnom adresom svojom koju

se vlada austrijska požurila po telegrafu raztrubiti drugim varošima u Austriji na ugled a Hrvatskoj na preveliku sramotu pred Evropom. Ja ne mogu niti mi se hoće da verujem da narod hrvatski i srbski ovako misli kaošto se u ovoj adresi starešintva zagrebačkog na to prisiljenog zapovedi višjih vlasti i podavajućeg se podlosti nekolicine starešina ili činovnika gradskih u njegovo ime govori. No ovaj je glas dosada jedini koji je iz Hrvatske do Evrope dopro; ja bar nisam nidge mogao čitati da bi se itko u zemlji bio javno opro sramotnom ovom postupku, niti dočuti šta kani sabor hrvatski koji je dosada bez slave i bez mudrosti praznu slamu mlatio a sada, kad ga treba, zanemio odgodjen na neopredeljen rok i kaošto se čini dosta zadovoljan da se nema sada sastati i od lakih reči na mučno dela preći, jer bi inače ili sam opet sastao se ili, ako bi to držao za odveć veliku smelost, bar zaiskao dozvoljenje da se može sastati, čim bi pokazao volju izpuniti dužnost svoju prama narodu koji ga je zastupnikom svojim postavio.

Pošto dakle oni kojima je i pravo i dužnost u ime naroda govoriti i raditi to ne čine, pobudjuje me savest i rodoljubje da iz dalekog tudjeg sveta, kamo me mudra

politika austrijska kao begunca bacila, glas svoj podignem i narodu svome progovorim — nikome na svetu za ljubav ni na korist do jedinome narodu svome.

Od gotovo tri godine neprestano sam mučao držeći moralnu svoju odgovornost pred Bogom i samom sebi za tim veću što u tudjini sudova i samovolje austrijske, dakle ni pravne odgovornosti za mene nema; no današnji položaj Evrope, smelo buncanje ljudi koji ničim na svetu nisu vlastni u ime naroda reč voditi, sramotno mučanje onih koji bi sada morali bar govoriti ako već ne ćeili ne umeju raditi tako da se zemlja i narod za sve veke ne upropasti, ne dadu mi da dulje mučim.

Nadam se da mi nitko ne će a ni ne sme odricati pravo i autoritet : govoriti narodu svome u moje ime. Sve da me glava i nauka i političko iskustvo na to ne povlašćuje, povlastio bi me politički moj život, jer mislim da sam si krvavo stekao ovo pravo slobodom i zdravljem i materijalnim položajem svojim a konačno i gubitkom domovine pošto osudjen na političku smrt nisam imao drugog puta do begunstva sve da mi nisu nova progonstva pretila.

Ako i imam velik lični račun s Austrijom,

govorit ću vam ipak bez strasti i pizme, prosto i razumno kako me glava, a živahno i iskreno kako me srce uči. Vidit ćete da ne mislim novih ideja predstavljati, no sve same stare istine koje nitko nema srca da kaže ali koje meni ovde valja u vreme napomenuti vam da o njima razmišljavate i po sudu razuma svojeg radite. Vidit ćete i to da sam, slava Bogu, i sad jošte onaj koji sam svagda bio; da me nevolja nije smrvila niti mi uništila snage duha i značaja. Ovo govorim onih radi koji me žale sačuvavši mi ljubavi i prijateljstva, i želim da im utehom služi znati da se budućnosti ne bojim sve ako bi nesrećom do toga došlo da bi me u starost kao novog Belizara jedino dete moje slepa po tudjem svetu vodilo i pričajući tudjim narodima povest baba svoga hleba mi prosjačilo.

I

Sva Evropa stenje pod silom nekih političkih pojava koje diplomatski i novinarski žargon «*pitanjima*» nazivlje — reč bez logičnog smisla no kojom ću se i ja služiti jerbo svaki znade što se njome hoće

da naznačuje. Ova pitanja ne daju Evropi da dodje do pravog i stalnog mira i pokoja nego ju sile da živi neprestano oružana u nekom primirju bez opredelena roka koje se svaki čas može u rat preokrenuti.

Sva ova pitanja — nemačko, talijansko, poljsko, ugarsko, istočno — u bitnosti su svojoj istovetna i jednaka. Nemci i Talijanci i Poljaci teže za jedinstvom u jednoj državi narodnoj i slobodnoj; Madjari, Slaveni i Grci odkad se čuvstvo narodnosti u njima probudilo ne traže drugo do slobode ujamčene na osnovu nezavisnih, ustavnih, narodnih država.

Tko iole politički položaj ovih naroda poznaje, ne može si tajiti da je najveća zapreka težnja njihovih obstanak carevine austrijske.

Da nema Austrije, Nemci bi se lasno sjedinili pod žezlom dinastije Hohenzollernske dovoljno jake da obori male kraljiće i knezove nemačke i da osnuje veliko narodno carstvo nemačko.

Da Austrije nema, Talijanci bi već pre šest godina bili svršili divno delo narodnog jedinstva 1859 junački i mudro započeto; jer «Rimsko pitanje» prestaje biti tegobom politike talijanske od onog časa kod Au-

strija više ne bude stajala na zemlji talijanskoj.

Rešenje poljskog pitanja na isti je način obstanom Austrije otegoćeno, jerbo da nema Austrije i kad bi time Pruska mogla carstvo nemačko osnovati sva bi Evropa u svojem sobstvenom interesu morala narod poljski u jednu narodnu poljsku državu sjediniti i nezavisnost njezinu utvrditi da time medju sobom i Rusijom krepak bedem narodne i političke slobode podigne.

Da Austrije nema, ne bi moglo ni biti ugarskog pitanja ; to je stvar tako jasna da mi ne treba ni jedne reči o njoj da gubim.

Rešenje istočnog pitanja nema većeg protivnika do Austrije koja se boji da bi južno-slavenske zemlje svoje i Jadransko more izgubila kad bi se Slaveni u Turskoj oslobodili i narodne države onamo osnovali. Austrija se više opire rešenju istočnog pitanja nego li sama Englezka koju svet drži za najžešću neprijateljicu hristijanstva istočnog ; jerbo se sva turska politika Englezke osniva na obstanu Austrije i na sudelovanju njezinom i morala bi se posle sasvim preinačiti ako ne bi hotela da sve svoje interese političke i trgovačke u ovim zemljama smrtno ošteti.

Kamo god dakle pogledamo, svagde nalazimo da je Austrija najveća zapreka, zakleta protivnica rešenja ovih pitanja evropejskih koja sva duboko zasecaju u njezine interese, i time da je uzrok nesretnog ovog stanja političkog koje nije ni rat ni mir no svu Evropu drži pod oružjem; najkrepću polu mladeži svih naroda otimlje svakoj koristnoj radinosti čovečjoj, poljodelstvu, obrtu, trgovini i nauci, uzimljući je u vojnike; osiromašuje narode osim toga teškim porezom kojeg gotova polovicu na vojsku troši a drugu na plaćanje kamata duga državnog što ga je neprestano prinudjena praviti, jerbo koliko god daća narodima nameće ipak sav prihod državni nije dovoljan toliku gorostasnu množinu vojske oružati, staniti, hraniti, odevati, obuvati i plaćati. A još veću štetu time čini moralnom napredku Evrope uništavajući osamljenjem vojnika svaku svezu društvenu medju njima i porodicom i narodom, a sprečavajući strogom disciplinom vojničkom slobodan razvitak duha i nauke u zarobljenoj ovoj mladeži i držeći time u večitom strahu unutrašnjih buna i spoljašnjih razmirica sve narode evropejske, ne daje im mirno uživati plodova radnje njihove niti ono malo slobode što su si krvi

svojom stekli ili od boljih vremena sačuvali.

A kome za ljubav ili kome na korist podnaša Evropa nesretno ovo stanje?

Smešno je zaista kazati jerbo se šala čini što je žalibože prava kobna istina : no baš ni kome za ljubav nit ikome na korist do jedine *dinastije Habsburžske* koju pri svemu tomu nikoji narod na svetu ne ljubi, pače gotovo je svikolici iz uzroka političkih i narodnih, a mnogi iz religijoznih što može biti više mrze. Ovako se baš ima kazati a ne *Austrije radi*, kao što bi tkogod hotio reći misleći da je ovako bolje jerbo mu se ono vidi kao da je samo sprdnja. No nije tako i niže dole pokazat ću zašto nije.

Zasada pak samo ću primetiti da Austrija nije država u pravnom smislu ove reči — to jest organizam naroda na njegovoj zemlji o sobstvenoj sili stojeći i slobodno sam sobom upravljajući po svojoj volji i svojim zakonima shodno zadatku roda čovečjeg u obće a naroda koji ju sačinjava na pose — nego je kao nepokretna svojina prinadležeća po analogiji privatnog prava dinastiji Habsburžskoj koja njome po svojoj ćudi i volji vlada i upravlja, zapovedajući bez otpora narodima živećima pod njezinom vlasti i koji su svakad za obstanak njezin iz petnih žila borili se gotovo pro-

tivu cele Evrope kao da bi morali izumreti kad bi dinastije Habsburžske nestalo.

No nastaje sada pitanje: morali li to na veke da bude tako, mora li baš Evropa, i ako je sve to dosada trpila i podnosila, i odsada mirno i ravnodušno trpiti i podnositi i sile svoje i snagu svoju neprestano žrtvovati za obstanak gospodstva jedne jedite porodice od trideset i nekoliko duša? Ili da se svakom narodu ostavi rešiti svoje «pitanje» po volji svojoj i po pravdi božjoj ne dirajući u pravo drugih naroda, i time da se mir, blagostanje i svaki napredak Evropi povрати i osigura?

Na to nema do jednog razumna odgovora, i taj je odgovor: da Evropa na mesto da protivno razumu i pravdi božjoj brani privatno pravo dinastije Habsburžske i time ne daje da se reše pitanja nemačko, talijansko, poljsko, ugarsko, istočno i koje bi god jošte moglo podići se, jedno jedito i to

AUSTRIJSKO PITANJE

postavi.

U ovom jednom pitanju stoji i uzrok i rešenje svih onih štoi izbrojismo, i ničemu se toliko ne čudim koliko tome da — u ko-

liko je meni do danas poznato — nikome jošto nije na um palo sve ove pojave kao posledicu gospodstva dinastije Habsburžske nad odcepljenim častima i časticama naroda nemačkog, talijanskog i slavenskog jednim i to bitnim imenom njihovim provati, i svet time od straha osloboditi što ga i najsmeliji državnik oseća kad mu se počnu na prste redom izbrajati sva gore napomenuta pitanja koja treba rešiti ako hoćemo da dodjemo do pravog i dugotrajnog mira.

Istina je da je lakše pitanje postaviti nego li rešiti ga; no i najteži posao gubi od teškoće svoje kad mu se znade načina i kad se ima volje rešiti ga. Gorostasne crte onih pet pošasti današnje Evrope umanjuju se korak za korakom kako se iz daljine sredotočju njihovu približujemo i na sve strane sa jedne točke razgledamo: kad ih ovako ugledamo, naći ćemo da nisu ni toliko gorostasne ni toliko strašne kako nam se činiše kad ih motrismo svaku iz drugog kojeg kuta. Ovo sredočje je pitanje austrijsko koje se rešava oslobodjenjem naroda u carevini austrijsko živećih od vlasti dinastije Habsburžske.

Ovo bi bio posao ako ne sasvim nemoćan a to jamačno odveć težak kad bi je-

dan samo narod hotio da ga poduzme. No osim Nemaca svi ovi narodi naći će se složni da ga svrše kad jedan samo od njih pokaže da ima volje započeti ga, jer svikolici imadu velik račun s Austrijom.

Kad ovi narodi razmisle koliko im je zla Austrija počinila; kad razmisle je li im sveća dužnost tražiti da slobodu svoju steku ili pak bivati robljem jednog čoveka i porodice njegove koja ne samo njihovu narodnost i slobodu tlači nego ih je pretvorila u slepo orudje svoje kojim neprestano mir i slobodu cele Evrope napada; kad pomisle koliko su oni krvi prolivali da održe vlast dinastije Habsburžske sami nad sobom i da osujete rešenje onih pitanja evropejskih: ja mislim da ne mogu ni jedan čas dvoumiti što im dužnost i narodni interes njihov zapoveda da imaju činiti, i da ih oslobodjenje njihovo ne može ni petdesete časti krvi i blaga stajati što ih je stajalo održanje robstva njihovog pod Austrijom.

Rešenje pitanja austrijskog o nikome drugom ne zavisi nego jedino o narodima austrijskima. Prošla su ona vremena kad se sve države dizaše da idu u pomoć ovoj ili onoj dinastiji protivu njezinih podanika: danas državnici znadu da se narodi

ne dižu protivu vlada svojih bez najveće nužde i ozbiljnih razloga.

Nikoji narod u Austriji nema tolikog računa sa dinastijom Habsburžskom što ga mi imademo Hrvati i Srbi. Nikojeg naroda pravo i sloboda i narodnost nije toliko tlačena što naša : više od polovice naroda našeg lišena je svakog prava čovečjeg i pretvorena u roblje gore nego li crno roblje u Americi ; više od polovice zemlje naše oteta nam je i pretvorena u ergelu da se detca grade i radjaju samo za vojsku carevu i k tome još ne o državnom nego o domaćem trošku hrane ; više od polovice naroda našeg plaća osim svih drugih daća sramotnu onu krvarinu koja je od nesretnog naroda našeg poruglo svekolike Evrope napravila ; jednom reči : više polovice naroda našeg nalazi se u stanju nečuvnom na svetu, nedostojnom ni divljeg kojeg naroda a komo li našeg. A kako Austrija sa drugom polovicom zemlje i naroda našeg postupa, o tome ću niže dole govoriti.

Naša je dakle dužnost pozvati prvi Austriju na račun pred Bogom i pred svetom i tražiti zadovoljštinu za sve zlo što nam je od tri veka činila, za slobodu i narodnost koju nam nogama gazi, za sramotu koju pred

svetom imenu našem čini; na nama je ustati prvi za slobodu da izpaštimo greh naš vekoviti protivu naroda našeg da smo ga žrtvovali dinastiji nemačkoj koja nas za to političkim i narodnim robstvom i preziranjem svojim nagradjivala.

II

Pitanje austrijsko podići — to je revolucija.

Vi znate da sam ja svagda bio čovek miran i umeren, čovek narodne i političke slobode, dobrog državnog poredka i mirnog društvenog, političkog i narodnog razvitka, da nisam bundžija ni krikun, jerbo nikad nisam tajio da iz načela držim svako silovito sredstvo u životu za veliko zlo.

Ja sam sledio pravac narodni i politički koji nije mogao biti umereniji. Ako i ne iz ljubavi za Austriju, ja nisam bio protivnik obstanka njezinog, jer odkako sam 1848 vidio nemoć revolucije francuzke, talijanske i nemačke i žalostnu bezplodnost junactva Madjara i Mletčića, činila mi se svaka nova revolucija pre 20-30 godina u napred nemogućna i valjalo mi je dakle preko volje oprijateljiti se sa misli da

pošto Austriju ne možemo srušiti moramo u njoj kakva jest stvoriti si uslovja života narodnog i političkog da bar ne propadnemo i da uzmognemo pripravljati se k boljoj budućnosti ako li nam posle jednog ili dva pokolenja procvate. Poznavajući Austriju kakva je, znao sam koliko je mučan posao s njome i u njoj živiti i o slobodi i pravu govoriti, koja samo stoji po robstvu naroda u njoj živećih. Ovome se programu dakle na prvi pogled vidilo da je postao 1848, kad je već reakcija senku svoju pred sobom bacala; no dobar ili hrdjav, on je bio jedini mogućan u ono vreme kad su osim Madjara i Talijanaca svi narodi protivu revolucije za obstanak Austrije vojevali. No u današnjem položaju Evrope ovaj je program zastario, nitije više nuždan niti valjan, jerbo je osnovan na okolnostima sasvim različitima od današnjih. Danas ne moramo više misliti da baš nikako ne možemo osloboditi se od Austrije ni da nam iz nje nije ni kud ni kamo, kao što u vreme krvave reakcije 1849 i posle rata 1859. Danas ne samo možemo nego i moramo na to misliti da usled rata kojeg lične strasti cara Franje Josipa i neizkazano luda politika vlade njegove podiže, može Austrije nestati, a da je mora nestati, ako

mi na dužnosti i na životne interese narodne i političke naroda našeg pomislimo i po dužnosti svakog naroda njih za pravac politike naše uzmemo. Pošto nas kobna istorija naroda našeg i naše sobstveno iskustvo od ovih poslednjih trideset i pet godina nauči da narodu našem s Austrijom spasenja nema, a mogućnost nam se pokazuje od Austrije osloboditi se ako umemo s godom poslužiti se **da** jedino sredstvo koje nam jošte ostaje upotrebimo da sa sebe otresemo prokletstvo robstva i posle toliko vekova opet postanemo sami svoji gospodari kao što svakom narodu dolikuje.

Ovo jedito sredstvo jest : krepki neoborivi odpor protivu samovolje Austrije za svetinju narodnu, za narodnost i slobodu, pa vodio baš ovaj odpor do bune i do revolucije.

Ja sam, kako velju, protivnik svakog silovitog sredstva u životu dok ima ikakva načina na svetu spasti narodnost i slobodu bez njega, jer ne ljubim revolucije. No kad uvidim da drugog već načina nema, ne samo ne zabacujem revolucije nego je odobravam kao *moralnu* dužnost svakog naroda i ne ustručavam se ni najmanji časak podići i razviti pred svetom barjak njezin i kazati narodu svome : « Ovamo

[, sve danas o tome stoji,

za mnom, braćo, za narodnost i slobodu našu — evo zastave pod kojom ćemo pobediti ! Za nas je revolucija jedino spasenje. »

I ovo vam danas kažem.

Kako svagda tako će se i sada naći u nas mudrijaša koji će u razgovoru medju sobom kazati : « U načelu ima Tkalac pravo, jer dokle bude Austrija stajala tlačit će nam narodnost i slobodu i ne ćemo se nikad moći užiti mira i prava našeg ; no na strani živeći on ne zna ili ne će da znade koliko je revolucija kod nas mučan posao, sve da ima čoveka u zemlji koji bi je smeo početi. »

A javno će kazati :

« Tkalac je u begunstvu morao poludeti. Kakva je to ludost na revoluciju samo pomisliti ! Austrija je jaka i silna, buna nije mogućna i morala bi sfaliti i više bi vešala po zemlji našoj bilo negoli kuća kad biga narod poslušao. Pa što bi na posledku Evropa kazala kad bismo protivu Austrije ustali ? Sto bi Austriji preostalo, potukla bi Rusija i Nemačka i tako bi nas nestalo bez traga i glasa »

Ovakva je svagda bila mudrost kukavica i neznalica-nadrimudrijaša. Ako tkogod mene za luda drži, neka mu je prosto i ne

ću s njim da se inatim; no pre nego li izreče presudu svoju o ovome što govorim neka bar razmisli je li to baš ludó. Meni pak sa moje točke čini se da sve ovo mudrovanje njihovo ne znači drugo nego da nemaju ni glave ni srea.

Tko kaže «Austrija je silna i jaka» ne će da zna što je ta «Austrija» i da to ne znači drugo nego «car austrijski,» a ovaj je jak i silan jedino time što ga vi slušate i što svim silama vašima može po svojoj samovolji razpolagati; a da je car austrijski, kao što i svaki nesletnji od nas, pojedinac čovek slab i nemoćan od onog časa kod vi ne ćete više da ga slušate ni da mu dajete da s vašim silama, vašom snagom, vašom krvi može činiti što god mu se svidi i kao što je dosada činio. Sva se jakost i sila Austrije u tome sastoji da je ona svagda mogla narode tako upotrebljavati kao što vi upotrebljujete konje i volove vaše, konje da na njima jašite ili samarim natovarite ili pred kola ih upregnete, a volove da vam oru i tegle. No kad konj ne će da služi te počne ritati i bacati se, a vol rogovima bosti, onda je sasvim drugi posao: ili moraš da mu volju učiniš ili da ga biješ dok ti se pokori ili dok ga ne ubiješ ako te već nikako poslušati ne će.

« No taman zato je buna nemogućna jerbo bi nas Austrija ubila. » Za ovu logiku ja nikome ne zavidim. Neka mi se dozvoli da samo ovo zapitam : Buna, istina, nije posao za kukavice nego za junake. No ne držite li se vi svikolici za junake i ne dičite li se pred svetom junačtvom vašim ? Razlika je takodje medju junačtvom i junačtvom. Ima ljudi koji misle da je junačtvo navaliti po zapovedi kao nema životinja na protivnika careva ne znajući ni zašto ni pošto, i ubiti ga ili dati se njime ubiti. Da je tako bili bi i kerovi što lava, jelena ili divlju prasad love, i volovi koji se u mesarnici tuku, veliki junaci. No ima i drugog junačtva. Saka ljudi u drevnoj Grčkoj ustanu braniti slobodu svoju protivu Persije koja je na njih navalila sa više vojnika nego li bijaše svega naroda grčkog na svetu. Saka ljudi, Holandeza, ustanu protivu kralja Pilipa španjolskog koji je polovinom sveta zapovedao da odbrane slobodu gradjansku i religijoznu. Saka ljudi, Ingleza, Holandeza, Iraca i Nemaca u severnoj Americi ustanu protivu Inglezke koja onda bijaše na vrhuncu veličine i sile da odbrane slobodu i nezavisnost svoju. Saka Srba ustanu protivu turskog carstva da si izvojuju slobodu državnu i religijoznu. Eto vam drugog i to

pravog junačtva. Nema junačtva do onog koje se za svetinju narodnu, za slobodu, narodnost, veru svoju bori : a ovo junačtvo treba da vi tek dokažete pred Evropom koja je već oddavna zaboravila da ste se vi četiri veka sa Turcima za slobodu i veru vašu borili, te vas jedino vidi kako se boriste u naše doba protivu bundžija talijanskih za careve austrijske, za pape rimske, za kralje napuljske, za duke toskanske, parmenske i modenezke; protivu bundžija nemačkih za kurfirsta Hesenskog; protivu Danaca i Mađjara za požude i samovlast cara austrijskog. Stidio sam se do dna srca svoga kad sam na strani u tudjim zemljama slušao kako se o narodu mojemu misli i govori, i kako je slavno negda ime hrvatsko danas u Francuzkoj, Italiji i Nemačkoj grdnom psovkom postalo; a sve tako mislit i govorit će se o vama dok Evropi ne pokažete činom da ste junaci a ne plaćene ubojice slobode i napredka.

Tko kaže da nema čoveka u zemlji našoj koji bi imao srca prvi za slobodu ustati, taj huli i svakog pojedinog od vas i ceo naš narod. Takav čovek mora da medju vama živi i da se nadje, ako ne ćete da vam svet kaže da ste kukavice svikolici od prvog do poslednjeg kojigod ime hrvatsko ili srbsko

nosi. Verujte da je moja politička borba protivu vlade austrijske bila teži i opasniji posao nego li je revolucija, jerbo sam u njoj sam stajao nasuprot svoj sili neprijateljske absolutne vlade, a revolucija se čini ili svim narodom ili bar jednom velikom časti naroda i u okolnostima kad vladi sila njezinih na sto strana treba.

Nitko da mi dakle ne kaže : nema toga oji će to da čini. Učini ti, Petre ili Pavle, koji ovu knjižicu čitaš ako si rodoljub kaošto sam misliš i druge uveravaš da jesi ; izpuni dužnost tvoju te ne pitaj hoće li je i svaki drugi izpuniti ; pa ako već moraš da pogineš, poginut ćeš slavno a ne kao rob carev, osvetlat ćeš lice narodu svome, proslavit ćeš ime tvoje i spasti ćeš narod tvoj od robstva i od sramote pred svetom, jer što si ti počeo a nisi mogao svršiti, nastavit će drugi i svršiti.

Kad ne bih bio u svoj duši svojoj uveren da danas jedino do naroda u Austriji živećih stoji srušiti i razoriti ovaj poslednji bedem feudalnosti sredovčne osnovane na samovolji jednog čoveka, na gospodstvu jedne porodice i na robstvu svih naroda, i povratiti ne samo domovini našoj nego svoj Evropi pravo, slobodu, mir i napredak : jamačno ne bih se pera latio. Kad ne

bih bio uveren da za nas spasenja nema dok Austrije ne nestane, a da je ovo, što se je pre godine dana i samom meni nemogućno činilo, u današnjem položaju Evrope sasvim moguće postalo, pače da sfaliti ne može ako samo mi, Hrvati i Srbi, prvi barjak slobode podignemo i našom inicijativom ostale narode slavenske i Madjare za sobom povučemo oslobodivši ih od straha da ćemo opet kaošto pre za dinastiju austrijsku i za reakciju evropsku vojevati protivu njih : ne bih vas pozivao na delo u kojemu ne mogu glavom već od prvog početka učestvovati, niti bih vas zaklinjao da ne gubite vremena i sgođe nego da idete junački na posao dok imate kad, da ne izkusite kobnu posledicu svakog dugog oklevanja — *da ne bude doc-kan.*

Eto vam sabora, zakona zastupnika zemlje i naroda. Sabor dakle mora inicijativu da uzme u delu od kojeg zavisi sva budućnost naroda našeg. Saboraje dužnost caru u ime naroda kazati : da narod hrvatski i srbski politike austrijske dulje podnositi ne može ako ne će da sam sebe ubije; da je narodu dosadilo vojevati za strasti i za dinastičke interese careve protivne interesima zemlje i naroda, i da ne će da se

krv sinova njegovih proliva po Italiji i Nemačkoj, jerbo mu narod talijanski boreći se za slobodu svoju ne samo nikakva zla ne čini, nego mu baš čini mnogo dobra počem će postignuvši jedinstvo svoje kraj postaviti večitom i za naš narod ubitačnom ratovanju u koje nas politika austrijska zapliće, a borba dinastija Habsburžske sa Hohenzollernskom za prvenstvo u Nemačkoj nije mu razlog boriti se protivu Pruske i protivu sjedinjenja Nemačke i za ukovećenje gospodstva Nemaca austrijskih nad ostalim narodima; da dakle ište da se sva vojska krajiška, srbska i hrvatska, odma u domovinu vrati koje životni interes zahteva da joj bude vojska kod kuće.

No u slučaju da car na to ne pristane — što jamačno učiniti ne će — sabor ne sme se zadovoliti time da tako samo govori, nego treba da ne gubeći ni jednog časka odma na posao ide, i

po svojoj dužnosti sačuvati narod samom sebi i ne dopustiti da bude iztrebljen na bojištu za stvar sasvim protivnu interesu njegovome; i

pošto je dinastija Habsburžska već 1849 oktrojiranjem ustava od 4 marta smelom rukom razderala dvostrani ugovor usled kojeg je ona na prestolj ugarski i hrvatski

stupila, i na kojemu se od tog vremena jedino pustom silom održala ;

svečano pred Evropom proglasi da je time izgubila svako pravo na prestolj hrvatski i da usled toga prestaje svaki državni savez izmedju Hrvatske i ostalih zemalja pod vladom ove dinastije stojećih ;

proglasi Hrvatsku kraljestvom slobodnim i nezavisnim kaošto biaše do vremena kad su se Hrvati i Madjari u zao čas dinastiji Habsburžskoj predali ; i

konačno ubavesti narodnu vojsku proklamacijom o svemu tome i zapovedi joj da odma ostavi vojsku austrijsku i kući se povrati ne imajući ni od koga zapovedi primati do samog sabora i do privremene vlade koju sabor ima odma postaviti za vreme rata.

Lasno je predviditi posledice ovog postupka : sabor će se razterati, sabornici u tamnicu baciti, obsadno stanje u zemlji proglasiti : no to je sva nevolja koja vas poslići može, jerbo ako bude sabor ovako postupio, pomoć će vam za koji dan doći iz Italije, ako i ne vas radi a to da i Madjari uzmognu učiniti što vi učiniste. Nije više vremena Austriji u takvom slučaju ubijati ili vešati sabornike i narod na

muke stavljàti : ne će vam zemlju vojskom zaokupiti ako vam baš time i zapreti, jerbo će joj vojske trebati na toliko strana da ne će moći ni pomisliti da izvrši nad vama pretnje svoje imajući braniti tobožnje svoje pravo po božjoj milosti protivu najsilnijeg po božjoj milosti prava čovečjeg i narodnog što Italija njegovome na suprot postavlja.

Eto vam revolucije. To joj je začetak ; što dalje treba raditi, o tome nemam ovde da vam govorim.

III

Sto će Evropa kazati ako protivu Austrije ustanemo ?

Slava Bogu i napredku izobraženja svi su evropejski narodi do tog uverenja došli da je pravo i dužnost svakog naroda na svetu stvoriti si po svojoj ćudi i potrebi uslovja društvenog i državnog života da si osigura narodnost i slobodu i mogućnost napredka u svakoj struci života narodnog. Evropa nas prezire taman s toga što to dosada ne učinismo nego što se robski Austriji predadosmo ne izpunivši nikoju dužnost što je svaki narod ima sam prama

sebi. Evropa prezirala i proklinjala bi nas da se opet dademo onako zavesti kao što 1848 i 1859 i odgovornima bi nas činila pred Bogom za svu krv koju bismo prolivali služeći strasti i dinastičke interese cara austrijskoga, odgovornima i za očajanje i nevolju roditelja, braće, udovica i siročadi kojima biste sina, brata, supruga i oca boreće se za narodnost i slobodu svoju poubijali. No Evropa rado će nas primiti u društvo slobodnih naroda kad vidi da i mi želimo osloboditi se od robstva austrijskog i ne protivu njih nego s njima zajedno za slobodu i napredak roda čovečjeg vojevat. Pa kad mi ne bismo preko svake nadežde i svakog računa kadri bili Austriju razvaliti i osloboditi se, jamačno bi ovi sadanji najveći protivnici i neprijatelji naši — ne kažem iz ljubavi za nas kojese našom politikom zaista nismo zaslužili nego iz svog sobstvenog interesa — s nama se sjedinili da se Austriji osvete i pomogli nam staru ovu grešnicu utući.

Toliko o narodima, a sada još koju da kažem o vladama njihovima.

U smotrenju državnog i medjunarodnog prava vlade evropejske nahode se u dva neprijateljska tabora : jedan brani sredovečno načelo feudalne absolutne vlasti vla-

daoca po božjoj milosti nad podanicima njegovima i načelo oružane intervencije u stranoj državi kad podanici protivu svog gospodara ustanu; a drugi priznaje načelo suverenstva narodnog i non-intervencije to jest da nikoja država nije vlastna mešati se u razpre medju narodom i vladocem njegovim ako to nije u interesu naroda ugovorima medjunarodnima opredeljeno. Nije sumnje da u slučaju revolucije u Austriji ne bi sve despotične vlade požele caru austrijskomu oružanom rukom u pomoć doći protivu ustavšeg naroda: no od ove želje do izpunjenja njezinog toliko je dalek put da će imati kad dobro razmišljavati kakve bi posledice ova njihova intervencija za sobom povukla. Jer je stvar sasvim naravna da će države priznavajuće načelo suverenstva narodnog i non-intervencije a naime Francuzka u takvu slučaju — ne kažem iz ljubavi prama narodima austrijskima no iz svog sobstvenog interesa državnog — osujetiti ove požude dok bi se samo igde pomolile.

Sto se dakle strane intervencije dotiče nemamo razloga da se je bojimo, jer nije mogućna dok Francuzke i Italije ne nestane. Politički položaj Evrope nikad nije bio bolji za nas nego što je sada; rat cara

austrijskog sa Pruskom i s Italijom kombinacija je tako jedinstveno koristna za nas da se možebiti ne će nikad više povratiti i da ćemo, ako je ne upotrebimo odma i odvažno, morat okaniti se svake misli o oslobodjenju našem za citav vek ako li ne za svagda.

Ja ne mogu znati kako vi ovaj položaj svaćate ali hoću da vam kažem kako ga ja ponjam.

Može biti da dosad pruska politika dalje ne smera nego zadobiti nadlabanske kneževine i time toliko ojačiti da uzmogne Austriju iz konfederacije nemačke iztisnuti i njezino prvo mesto zauzeti; a talijanska da zadobi Mletačku i južnu talijansku čast Tirola — može biti, velju, jerbo si ne laskam da sam unišao u najskrovnije tajne kabineta evropejskih (*). Ako je tako, verujte, da je za to što ni Pruska niti Italija ne

* Odkad je ovo pisano pruska je politika velik korak napred učinila za kojeg smo joj mi Slaveni ne manje zafalnosti dužni od istih Nemaca; Pruska je konfederaciju nemačku porušila i time braću našu čehe i Slovence od saveza sa Nemačkom oslobodila — ako samo mi sada budemo znali koristiti se ovom nenadanom blagodat.

znadu što vi kanite činiti i što ne mogući dok se vi ne izjavite računati na vaše sudelovanje, prinudjene su i jedna i druga ograničiti program svoj na najbliže celi koje ratom ovim mogu postići. No budite uvereni da će Pruska i Italija, ako se vi podignete protivu Austrije i ako vide da imaju u vama saveznika a ne protivnika, u svojem sobstvenom interesu koji je jači faktor u politici nego sva načela i sve simpatije, nesfaljeno program svoj politički razširiti i da se ne će više Pruska kneževinama a Italija Mletačkom i južnim Tirolom zadovoliti nego da će rat produljiti dok ne satere i razruši Austriju, znajući obe da ne bi mogle u miru uživati stečevina ovog rata dok bi Austrija velika sila evropejska ostala i tako na mogućnost mislila da će lukavstvom ili silom opet postići što je izubila.

Ako li pak ni vama niti Pruskoj i Italiji ne bi za rukom pošlo Austriju oboriti — slučaj tako neverovatan da ga samo onih radi napominjem koji se same svoje senke boje — onda vam valja na um uzeti da ima jošte jedna velika sila evropejska i n njezinu prestolju čovek traktatima 1815, koji su njegovu familiju od prestolja francuzkog izključili i u begunstvo prognali, odviše uvredjen da ih ne želi ukinuti i

novom pravu narodnom koje njega uzprkos onim ugovorima na čelo Francuzkoj postavilo posvud širok put otvoriti. Napoleon III koji je svečano pred Evropom izjavio da su ugovori 1815 prestali bivati temelj drzavnog i medjunarodnog prava Evrope, jamačno ne će se maća primiti da održi ove traktate na kojima se evropejski položaj Austrije osnivlje, kaošto i ne će zaboraviti da je najveću slavu carevanja svog time stekao što je Italiji pomogao da uzprkosovim ugovorima narodno jedinstvo svoje steče i da se u veliku narodnu državu pretvori. A ne može ni to zaboraviti da mu je Italija jedina saveznica na koju se svagda može osloniti i koja će, kad se sasvim sjedini, utrdi i u kolo velikih sila evropejskih stupi, danas sjutra moći najkrepča podpora dinastiji njegovoj biti. Sve dakle ako i zasa-da može biti ne želi učastvovati u ratu nastojećem, on se ipak ne će ustručavati Italiji u pomoć da dodje u slučaju ako ova ne bi uzmogla austrijskoj sili odoliti. Nije ni najmanje sumnje da će takav slučaj za Francuzku «casus belli» protivu Austrije biti, jerbo Napoleon u interesu i dinastije svoje i politike francuzke ne može trpiti da jedinstvo Italije propadne i da opet Austrija tamo zavlada, a nije zaista ni sumnje da,

ako li do toga dodje da se Francuzka s Austrijom zarati, ništa na svetu Austriju od propasti i razpadnuća spasti ne može, jerbo se Inglezka i Rusija jamačno ne će za nju zauzeti nego će i jedna i druga raditi da se o rešenju istočnog pitanja sporazumeju kojeg se rešenje u tom slučaju ne će više dati odgadati.

Kad rekoh : rešenje istočnog pitanja, nije mi se reč ova nehotice izmakla, nego znam vrlo dobro što njom hoću da kažem. No o tome ću na drugom mestu govoriti.

Položaj politički, jednom reči, takav je danas da Austrija ni odakle na svetu ne može pomoći izgledati jer jedini iskreni prijatelji njezini, kraljići i knezovi nemački, ne će joj moći pri najboljoj volji pomoći ako se Francuzka u rat umeša, a Rusija, na koju bečka politika svagda računa kad u stisku dodje, moje zadobiti tolikog posla kod kuće i na istoku da će joj proći volja — ako li je ima, što ja ne znam — misliti kako da dinastiju Habsburžsku spase.

Time nikako ne ću da kažem da Austrija, ako i ima tolikih silnih neprijatelja a malo i slabih prijatelja, i bez unutrašnje revolucije pasti mora. Ja mislim, sasvim protivno tome, da nikoja država ne može pasti ako je narodi koji u njoj žive sami ne poru-

še, bilo to jedino svojom sobstvenom snagom ili pak stranom pomoći koju im rat i politički položaj sveta pruža. Hoćete li vi, što morate želiti ako kanite slobodu vašu steći i narodnost vašu spasiti, Austriju da razorite, vi ne smete izgledati da će to drugi tko god za vas ili vama za ljubav poduzeti i učiniti. Pruska i Italija i Francuzka dotle ne će na to ni misliti dok ne vide da ste vi počeli na tome raditi, da imate i volje i srca da to učinite, sve ako i ne biste imali dovoljne snage; prvo vam ne mogu dati no drugom nedostatku lasno im je doskočiti, osobito kad ih politički interes njihov na to tera. Ljuto biste se dakle prevarili ako biste mislili da vam ne treba nego mirno gledati kako će ove države Austriju srušiti a vi da ćete samo plodove rada njihovog uživati. Sloboda ne može se ni darovati ni kupiti nego mora se mukom i požrtovanjem zaslužiti i steći: tko tome kadar nije bio pojedinac čovek bio narod ostat će svagda rob i kukavica kome nitko na svetu pomoći ne će.

IV

A je li pravo da protivu Austrije ustanemo i revoluciju počnemo?

Ovo mi se čini pitanje poštena čoveka koji sa savesti svojom nije na čista izišao i koji se boji da se ne zagreši protivu Boga i duše svoje, i kao takvo zaslužuje vredan odgovor.

Uzpitanje i nauka koja nam se za mladosti u školama daje zasadjuju nam u dušu i u pamet misli, pojmove i čuvstva koja jerbo smo im se od mladih nogu privikli nam se čine prirodjena i istinita tako da kad odrastemo ni ne mislimo o njima posumnjati ili dvoumiti. U čislo ovakvih misli i pojmova spadaju takodje idee o društvu čovečjem o narodnosti i o državi. Ljudi kojima se ne vidi grešno dvoumiti o biću gospoda Boga, ne usudjuju se misliti : što je društvo i narod i država, valja li ustrojstvo njihovo i mora li baš da bude ovakvo kaošto jest; vide ili osećaju bar nad sobom Austriju a ne pitaju se mora li onada bude i ne bi li se baš moglo i bez nje na svetu živiti. Ja ne govorim ovo iz

sprdnje nego sasvim ozbiljno, znajući da se ovako misli.

Dozvolite mi da vam kažem što ja mislim o Austriji.

Kazao sam gore više što je država i da Austrija nije država ako je moj pojam o državi istinit i pravilan kao što mislim da jest; jer države nema bez naroda i narodnosti, a gde je narod austrijski ili narodnost austrijska? U srednjem veku stavarale su se narodnosti od mešanja varvarskih naroda i tako postanu n. p. narodi i narodnosti francuzka i inglezka od smese naroda rimskog, keltijskog i germanskog, a to i Austrija namerava hotéći nas Slavene, Madjare i Rumunje ponemčiti i tako od svih nas novi neki narod austrijski stvoriti. Nije u tome uspela, jer je čuvstvo narodnosti u svim ovim narodima taman silovitim nemčarenjem svojim tako probudila i oživila da su se svikolici listom protivu težnje njezine podigli. I tako nema narodnosti austrijske na svetu. Sve dakle što se Austrija i austrijsko zove, to je car i porodica njegova, vojska, burokracija i državni dug; jer politika koja se takodjer austrijskom nazivlje, ne može se tako zvati počem nema državnog pravca nego samo zastupa dinastički, habsburžski interes.

Sto je danas carevina austrijska, postalo je od pravih država i državica narodnih koje je dinastija Habsburžska (počamši od cara Rudolfa I koji joj je začetak dao otevši silom nemačkom zemlje Premišlja Otakara kralja českog, sve do cara Franje I koji je današnje zemlje carevine austrijske u jedan skup sabrao) malo po malo nasiljem, izdajom, prevarom, ženitbom, baštinom, ugovorima i osobitom ludom srećom pod svojom vlasti sabrala i sjedinila, a skupa zadržala otevši redom svima narodima malo po malo svaku slobodu i osnovavši gospodstvo svoje nad njima na temelju obćenitog robstva narodnog, političkog i religijoznog. Uspela je pak u tome podstrekavajući jedan narod protivu drugoga, laskajući jednome, preteći drugome, uzbudjujući zavist izmedju jednog i drugog, zavadjajući ih sve medju sobom i držeći u zavisnosti jednog posredstvom i silom drugog, tako da je sve do ovih poslednjih dana jošte svako sporazumljenje jednog naroda s drugim o obćenitim i uzajamnim interesima njihovim nemogućnim učinila. Politika dinastije Habsburžske nemčarila je u Ceskoj i u Sloveniji, madjarila u Ugarskoj i u Erdelju, talijančila na obali mora Jadranskog, a u isto vreme Nemce,

Mađjare i Talijance svejednako ugnjetavala kao što god i Slavene i Rumunje. Takva bijaše svagda a takva je i danas politika njezina, i ostat će takva doklegod Austrije ne nestane.

Videći Evropa da dinastija Habsburžska sa zemljama i narodima njojzi podanima može bez svakog otpora od njihove strane činiti što joj se god hoće, smatrala je svagda a smatra i danas sav ovaj skup zemalja i naroda što se sada carevinom austrijskom nazivlje ne kao državu i narod nego kao privatnu nepokretnu svojinu, kao da spahiluk, ove dinastije, i karakteristično je da do godine 1806 u političkom svetu ovaj skup zemalja nije ni imao svog sobstvenog imena za označiti mu celokupnost nego se u političkim aktama i knjigama nazivao « svojivom dinastije Habsburžske » ili baš « kuće austrijske. » Narodi na tim zemljama bili su, kao do prošaste godine crno roblje u Americi, ne ljudi nego stvar u smislu privatnog prava, stvar ne moguća imati ikakvog prava sama po sebi, stvar bezimena koja se označuje imenom gospodara joj. Nitko na svetu nije sumnjao o pravu kuće austrijske životom i blagom ovih naroda na svoje sobstvene svrhe razpolagati kako se njojzi svidilo,

tim manje što dinastija nikad ni u kojem aktu nije se pozivala na volju ili želje njihovoj nego jedino na stare hartije svoje, na nasledno pravo svoje po božjoj milosti i na neograničenu vlast svoju, a narodi su se pokoravali, robstvo svoje i dinastičke interese njezine protivu cele Evrope krvi svojom branili.

Kao što unutrašnja politika carska tako i spoljašnja nikad nije poznavala drugog do dinastičkog interesa vladajuće kuće. Evropa nije imala ni uzroka ni razloga misliti na ove narode, imadu li ikakvih prava ili bar sobstvenih interesa, i u tome je imala sasvim pravo jer tko će se na svetu zauzimati za prirodjena ili ugovorna prava ikojeg naroda koji sam za njih ne mari, ne samo podnosi da mu ih sada vlada sada drugi koji narod s njim u zadruzi državnoj živeći tlači, nego još i ovu istu vladu podpomaže da može vojevati protivu stranih naroda koji mu nikakva zla nisu čivili nego jedino za svoju narodnost i slobodu protivu dinastije austrijske i njezinih pretensija branili se i s njom ratovali.

Tome su najjasniji dokaz ugovori 1815. Na bečkom kongresu krojile su se države i državice kao čoja i rezali se narodi kao pogače, razdrabljali, častice njihovoj merom

i na kantar prava vladalačkog po božjoj milosti merile, ovde se oduzimalo onde dodavalo da baš izidje gospodaru haljina i pogača kolike treba da mu budu po propisu starih zaplesnjivilih i poderanih hartija koje su se iz svih arkiva evropejskih donosile, a nitko tu nije zapitao hoće li tako i narodi koji su se gospodarima svojim za ljubav protivu velikog Napoleona borili i oborili i njega i slobodu Evrope. Nikoja država iz te prodaje i deobe ljudske stoke nije bolje izišla od Austrije ili, bolje rekuć, od cara Franje : njemu se odmeri 42,000 milja zemlje i oko 25 milijona duša, nitko danas ne može ponjati zašto, ako li ne zato da se nagradi što si je zeta svog 1813 i 1814 izdao, jer nikoja država onog vremena nije manje od Austrije uradila na bojnem polju. Dopadne ga dakle carevina gotovo Francuzkoj ravna; no pri svoj toj ludoj sreći postavi se tu načelo vrlo opasno za carevinu austrijsku. Lepom svojom presudom diplomacija pokazala je da politički pojam Austrije nije osnovan ni na geografičkom i etnografičkom položaju niti na ikakvoj političkoj solidarnosti časti sačinjavajućih je, kao što to biva sa Francuzkom, Inglezkom, Rusijom, Italijom, kojima se ne može pedalj zemlje ni šaka ljudi oduzeti da sav

narod ne oseća da mu je telo osakaćeno; da u Austriji dakle nema načela političkog integriteta kaošto u ovim i u svim drugim državama (osim Turske koja je i u tome rodjena sestra carevine austrijske) pošto sama diplomacija nagovarajući Austriju 1848, 1859, 1866 da Mletke a 1863 da Galiciju ustupi u naknadu, priznaje da joj se može ovde jedna čast oduzeti i onde druga prikrpiti, samo da izidje iz te krparije svojina od toliko zemlje i toliko duša vladajuće dinastije Habsburžske.

Ugovori 1815 mnogo su zla Evropi počinili, no ipak nisu mogli obustaviti na onoj točki napredak misli i nauke o državnom životu, jer taman u zemljama i kod naroda ovim ugovorima najviše ostećenih počele su se najživlje izpitivati ideje društva, narodnosti i države i prava iz njih izviruća za sve narode, ne samo teorije radi nego baš za porabu u praktičkom životu. I tako su malo po malo kod svih naroda zapadnih proniknula sveta ona večita i nepromenjiva načela prava državnog i međunarodnog na kojima od praveka društvo čovečje stoji, načela toliko stara koliko i rod čovečji no u tmini sredovečnog robstva državnog i crkvenog zaboravljena i pustim nasiljem oborena dok ih nije narod Holandezki u

borbi svojoj protivu Austrijanca Pilipa II kralja španjolskog na svet izneo i junački za celo čovečanstvo zadobio.

Gde u državnom životu ova načela nisu priznata u zakonodavstvu koje se na njima osnivati mora tu nema niti može biti slobode. Sve političke borbe novijeg doba idu na to da se ova načela u život privedu.

Navodim najvažnija od njih kao političke aksiome same pro sebi jasne i neoborive kaošto i aksiome matematičke jer ne treba tek dokazivati da dva put dva je četiri; a istorija će nam odgovoriti kako u tome u Austriji biva.

I. Svaki je narod sam svoj gospodar i gospodar zemlje svoje. Narodnost nije samo fiziologičko i geografičko nego je političko svojstvo naroda kao živećeg organizma koje mu se ne može i ne sme oteti. Ako li mu je to ipak nasiljem učinjeno, ili narod u celosti svojoj time osakaćen da mu je malo koji dio od njegova organizma odcepljen, narod je ne samo vlastan nego baš dužan oceliti se i zadobiti što mu biše oteto.

II. Narod sam je vlastan dati si državno ustrojstvo prama potrebi naravi svoje i unutrašnjih i spoljašnjih okolnosti u kojima se nalazi, razpolagati duševnim i telesnim silama, životom i blagom svojim i obvezi-

vati se ma kojeg roda ugovorima koji dakle pravne sile nemaju ako ili dokle ih one ne odobri.

III. Nikoji narod nema vlasti nad drugim kojim narodom niti se može siliti da s drugim kojim narodom preko svoje volje i želje u državnu zadrugu stupi. Akoli pak u takvu zadrugu stupi ova ne sme vredjati ni narodnosti ni slobode zadružnika.

IV. Nikoji čovek nit ikoja porodica nema po sebi vlasti nad narodom. Ako si narod vladaoca na vreme ili sa pravom nasledstva izabrao, vladalac nema više prava nego li mu je narod ugovorno ustupio i ne može uslovja koja mu je narod postavio za osiguranje svog prava i svoje slobode promeniti samovoljno niti ih ukinuti.

V. Svaki je narod dužan izpuniti sva uslovja ugovora učinjena sa vladaocem ili sa narodom zadružnikom svojim dok ih god ovi od svoje strane izpunjuju. Ako li pak ovi ugovor prekinu, narod je vlastan svrgnuti si vladaoca i oddeliti se od zadružnika.

VI. Nikoji narod nije vlastan dirati u nezavisnost, slobodu i unutrašnje ustrojstvo ma kojeg drugog naroda, niti pak rat protivu njega podići nego jedino za svoju sobst-

venu obranu, to jest ako stran koji narod traži da mu lukavstvom ili silom nezavisnost, slobodu i institucije njegove podkopa ili otme.

Historija nam kazuje da dinastija austrijska odkad je na prestolj hrvatski i ugarski stupila ne priznaje nikakva prava našeg na zemlju našu koju je sve do 1821 cepala, sad ovu sad onu čast njezinu otudijvala, polovicu zemlje i naroda otela nam pretvorivši ovu istu zemlju koju su pradedi naši krvi svojom zavojevali u carska lena koja narod uživa pod uslovjem da vojuje za cara, uslovje koje je i posle ukinuća lena u životu ostalo, i davši narodu nesretan onaj ustroj vojeni kojim je podrug milijon duša svakog prava i svake slobode lične i političke lišen i po kojemu su ljudi, žene i deca bez razlike vojenom zakonu to jest pukoj samovolji vojničkih zapovednika podčinjeni. A drugoj polovici naroda nikad nije dala da uživa pravnih i narodnih institucija svojih nego je svagda narodnost, slobodu i ustav obarala mu sada vojenom silom sada burokracijom nemačkom i materijalno ga ubila krvarinom, dižući gotovo sav narod svake treće ili čvrtre godine na vojsku, i neizmernim daćama što mu nalaže tako da je

zemlja, pri svemu bogatsvu što joj je priroda dala osiromašila i savsim iznemogla. Austrija sama razpolože snagom, krvi i blagom naroda našeg i obvezuje nas ugovorima svojima sa stranim državama tako da nas zapliće u sve razmirice evropejske koje ne samo da na nas nikako ne spadaju nego baš najpravednije naše interese narodne vredjaju kako ćemo niže dole viditi. Tako nas je zaplela u zadrugu sa narodima talijanskim i nemačkim i time sretno postigla da nas oba mrze i proklinju kao da smo ih mi svoje volje u nesretni savez njihov s Austrijom doveli. A i sada vlada austrijska na to smjera kako bi opet Nemačkom i Italijom zavladala i sa svim skupom zemalja i naroda, to jest sa svom nepokretnom svojinom kuće Habsburžske u konfederaciju nemačku stupila, da tako Talijance, nas Slavene, Madjare i Rumunje silom nemačkom a Nemce opet našom ugnjeta, znajući da se carevina austrijska ne može drugojačije no na temelju obćenitog robstva svih naroda održati koji su joj podčinjeni.

Hrvatska je kao što i Ceska i Ugarska dinastiju Habsburžsku na prestolj svoj u zao čas uzvisila ugovorima kojih je glavno uslovje bilo održanje narodnog ustava nezavisnosti zemlje i naroda i svih prava

njihovih zašto je od prvog kralja iz ove porodice Ferdinanda I počamsi pa sve do poslednjeg zakonog i krunisanog kralja Ferdinanda V svaki svečanom hartijom i prisegom za sebe i za sve svoje naslednike obećati i zakleti se morao da će neporušivo i sveto poštovati i čuvati narodnost, ustav, pravo i slobodu naroda. Vi svi znate kako je Ceskoj, Ugarskoj i Hrvatskoj ova pobožna porodica reč i zakletvu svoju sve do današnjeg dana držala, kako je sa narodima postupala, nad zemljama gospodarila kao da ih je zavojevala, svu slobodu narodnu i političku obarala i tlačila, ustav oskvrnila a naposlledku sasvim uništila i težeći svagda za absolutnom vlasti nad njima točku za točkom ove ugovore prestupljivala i konačno ih razderala, tražeći ipak od naroda da ih ovi ništa manje kao svetinju drže i izpunjavaju, što su žalibože na preveliku nevolju svoju zaista i činili.

Tko iole početna načela prava poznaje a nije razum svoj izgubio ili prodao, mora po Bogu i duši svojoj kazati da je dinastija Habsburžska sva prava svoja na česku krunu već za Ferdinanda II, a na krunu ugarsko-hrvatsku za Leopolda I, a kamo li ne za Josipa II i Franje I izgubila, tako da ju na prestolju ovih zemalja i naroda ne pravo

njezino niti dužnost naroda nego jedino njezina vojena sila i smernost i pokornost ovih naroda drži — da se oštrijom premda pravednijom reči za označiti ovu pokornost ne poslužim.

No sramotniji nego li biaše svih predhodnika njegovih postupak je sadanjeg cara Franje Josipa, i počem se ras najbliže dotiče, meram obširnije o njemu govoriti.

Car Franjo Josip stupio je na prestolj ne samo po naslednom pravu porodice svoje nego i pod uslovjama pragmatičkom sankeijom kralja Karla III opredelenima i utvrđenima. Predhodnik njegov kralj Ferdinand V zaklevši se na krunisanju svojem 1830 i potvrdivši zakletvu svoju kraljevskom diplomom « da će ne samo sva dosadanja nego i buduća prava narodna i sam poštovati i neoskvrnjiva na sve svoje buduće naslednike preneti, » nije mu mogao ni više prava ni manje dužnosti vladalačkih ustupiti nego li ih je sam bio nasledio i imao : što je dakle pravno vezalo kralja Ferdinanda veže mu pravno i naslednika ; to je aksioma prava koju nikakva sofistika oboriti ni poreći ne može. U čislu ovih prava narodnih bilo je i celo zakonodavstvo ugarsko 1848 kraljevskom sankeijom 17 aprila 1848 potvrdjeno, jer je car Franjo

Josip tek 2 decembra one iste godine na prestolj stupio. Ovo zakonodavstvo preinačilo je ustav ugarski i umanjilo prava kraljeva, no počem je kralj na to pristao i potvrdio ga, unišlo je ovo zakonodavstvo u sistemu državnog prava ugarskog i iste toliko je obvezateljno za kralja i narod koliko je i pragmatička sankcija ili zakoni 1790/91. Ovi zakoni 1848 mogu Austriji vrlo nepovoljni biti kao što su i Hrvatima i Srbima, no zato su ipak pravi zakoni valjani u bitnosti i po formi svojoj, i kralj ih ne može po ustavu ni preinačiti niti ukinuti bez sudelovanja i privolenja zakonodateljne vlasti, sabora zemaljskog.

U pravnom smislu bune ili revolucije u ono doba u Ugarskoj nije bilo; Ugarska se, istina, opirala samovolji vlade austrijske, no taj odpor nije prekoračio granice pozitivnog prava narodnog a bečki sofiste nisu još bili pali na misao da se bunom ustav gubi sve kad sama vlada bunu podpaljuje. No tek što prodjoše tri meseca, svidi se mladome caru i savetnicima njegovim razterati silom sabore peštanski i kromežirski i, kao da već nema ni prava ni zakona ni ustava koji ograničavaju vladalačku vlast cara austrijskog u Ugarskoj, uzurpirati zakonodateljnu vlast i oktrojirati svoj care-

vini austrijskoj zlosretnu onu hartiju od 4 marta 1849 koju je za manje od dve godine ona ista carska ruka što ju je bila podpisala i potvrdila, opet razderala.

Sve kad Austrija spletkama koje je 1848 protivu Ugarske u Beču, Inspruku i Zagrebu snovala, i nasiljem kojim je na Ugarsku udarila, ne bi bila svečane ugovore obstojeće medju njom i Ugarskom prekinula i porušila, jamačno je to učinila nečuvenom uzurpacijom 4 marta 1849 kojom je Ugarskoj ustav njezin i sva prava narodna otela, a za kratko k svemu tome jošte i stranu državu — Rusiju — naoružanu intervenciju pozvala ne mogući sama savladati junački odpor naroda madjarskog borećeg se za održanje nedvojbenog prava svojeg. Kad je dakle sabor ugarski u Debrecinu 4 aprila 1849 pred Evropom proglasio, da je dinastija Habsburžska, sama uništivši postojeće medju njom i Ugarskom ugovore na kojima se nasledno pravo njezino na prestolj ugarski osnivlje, ovo pravo izgubila i da ju usled toga narod na saboru sakupljen sa prestolja svog sbacuje — nije ništa učinio na što po narodnom svojem pravu nije bio vlastan, jer data 4 marta i 4 aprila 1849 svedoče da je Austrija a ne Ugarska ove ugovore razderala.

Da bi se opravdalo nasilje i uzurpacija austrijska govorilo se da Austrija ne može da obstane sa zakonodavstvom ugarskim 1848 i da se ovim ne može vladati. Da je tome tako morala bi bila vlada austrijska pre 4 marta 1849 s Ugarskom u dogovor stupiti da nadje načina kako se ovo zakonodavstvo zakonom i ustavnim putem preinačiti i okolnostima prilagoditi može, a ne udariti vojskom na Ugarsku, oteti joj ustav i porušiti ugovore bez kojih dinastija Habsburžska nema više prava na krunu ugarsku nego na krunu kinezskog carstva. A na posledku mora se kazati sa mnogo boljim pravom da, ako Austrija ugarskim zakonima obstati ne može, Ugarska sa svoje strane opet nije dužna zakonima austrijskima pokoriti se; jer Ugarske kao što svake države prva je dužnost da o svojem obstanku misli i uslovja ovog obstanka brani i sačuva. Ako pak car austrijski ovim našim zakonima vladati ne može, koje je morao poznati kad je na prestolj stupio, nije morao krune ugarske primiti jer ga Ugarska nije na to silila: neka dakle ide s Bogom kamo mu god drago. Ugarska time ne će propasti, a mora li već tko da propadne, bolje da jedan čovek ili jedna porodica propadne nego cela zemlja i narod.

No nasilje što ga Austrija učini Ugarskoj pod izlikom bune, učini Hrvatskoj bez svakog i najmanjeg uzroka i povoda, jer Hrvatska ne samo nije ustala protivu Austrije — bilo to baš samo obrane svoje radi kao što su Mađari učinili — nego je žali-bože oružje protivu Ugarske prodigla i Austriji pomogla da Ugarsku podjarmi. Ako li bi se u nas može biti našlo podljačine da brani postupak vlade austrijske protivu Ugarske, na čast naroda svoga nadam se ne će se naći Hrvat ili Srbin koji bi ustao da postupak vlade austrijske protivu Hrvatske brani.

Za Ugarsku kazivalo se da Austrija ne može da obstane sa zakonodavstvom 1848, i to bi bilo moralo opravdati uništenje ustava ugarskog; ali za Hrvatsku nije se ni to moglo kazati, jer su Hrvati, kao što čovek koji bi si život uzeo za to što ga prst boli ne misleći da bi si mogao prst lečiti ili, ako mu već leka nema, odseći ga bez svake opasnosti za život svoj, poradi tri četiri točke povredne narodnosti i zemaljskom pravu Hrvatske celo zakonodavstvo 1848 odsekom zabacili i time svoj narodni ustav koji je do one godine jedan i istovetan s ugarskim bio, po njihovom mnjenju sretno, a po momu mnjenju zdravo ne-

sretno, sasvim od ugarskog odvojili, a time i svoju slobodu podkopali.

To se već 1848 a još bolje 1849 pokazalo, jerbo hartija od 4 marta 1849 nije samo «nemogućni» ustav ugarski, nego i smerni ustav hrvatski razderala i uništila, nagradjujući hrvatsku «vernost» onim istim darom kojim se «neverna» Ugarska kaznila.

Je li dakle, kao što nema ni najmanje sumnje, dinastija Habsburžska postupkom svojim protivu Ugarske ugovore svoje sa zemljom i narodom uništila i time svako pravo na krunu ugarsku izgubila: tko jošte može kazati da ona nije medju sobom i Hrvatskom nasiljem svojim svaki pravni savez prekinula, narod od svake dužnosti prama njojzi razrešila i time svako pravo na prestolj hrvatski izgubila?

No kazat će mi na to koji mudrijaš da je Austrija sama nepravednost postupka svog uvidila i priznala i zato diplomom od 20 oktobra 1860 i manifestom od 20 septembra 1865 izpravila, povrativši Ugarskoj i Hrvatskoj ustav njihov. Ja bi mu odgovorio ovako: Pre nego li mi staneš govoriti, idi kući, dobri čoveče, te uči istoriju našu od ova poslednja tri stoleća; kad je proučiš, nadam se da mi ne ćeš ovako govoriti. Leo-

pold I, Josip II, Franjo I isto su tako radili i upravo time dokazali da drže ustav naš samo za dar njihove carske milosti koji se može danas dati, sutra opet oteti uzprkos svim ugovorima i zakletvama, preinačiti njihovom samovoljom kaošto je diplomom oktobarskom učinjeno i tako temelj ustavnog života porušiti kad god i kako god im se sviđi.

Kaošto u narodnoj priči lisica kad bi se kosti davila umoli ródu da joj je dugačkim kljunom svojim iz grkljana izvadi obećavajući joj svaku nagradu što hoće, a kad joj roda ljubav učini i život joj spase te traži da joj se na tom bar zafali, ona joj odgovori : Jadnice, nije li ti dosta fale i nagrade da ti nisam glave odgrizla? Tamam tako i Austrija. Kad se ona u stisci i nuždi nalazi ona ti obećava zlatnih kula da je izbaviš ; a kad si to učinio, ona ti odgovara : da to biaše prokleta dužnost tvoja, i ajbog ako te ne stane progoniti kao bundžiju i nemirnjaka. Ne biaše li tako 1848 i 1859 ? A kakvi biau kraljevski odgovori saboru hrvatskom 1850 i 1861 ? A ti, jadniče, jošte joj veruješ ? ! Pomisli što se 1865 sbilo. Ne znaš li da je Pruska Austriji pretila ratom u kojemu bi se jamačno bila i Italija našla ; da je Austrija zaključila

konvenciju Gasteinsku da se ovom ratu ukloni; a kako ju je zaključila, da je odma počela misliti na osvetu protivu Pruske, osvetu nemogućnu ako se ne pomiri sa narodima svojima. A kako da se pomiri s njima ako im opet ne obeća zlatnih kula u svežem zraku? Na tome smo i danas jošte, i reskripti kraljevski na sabore u Pešti i u Zagrebu dokazuju vam kako se u Beču i sada jošte ustav naš tumači i čemu se imamo nadati. No eto ti novog rata sa Pruskom i Italijom — tko može u napred kazati da li ne i sa Francuzkom? Ja ne sumnjam da će Austrija, kad dođe u tesnac, obećavati a može biti baš i dati vam što zahtevate, da si time ujamči vojenu pomoć vašu bez koje joj nikud i nikamo, upravo kaošto 1848. No kad bi se rat vašom pomoći svršio, ako li joj je date, nagradit će vas tradicionalnom blagodarnosti kuće habsburžke i naći će opet Schmerlinga, Smerlingffija i Smerlingovića nemačkih, ugarskih i hrvatskih koji će vam po petdeseti put dokazivati da carstvo ne može da obstane ako mu ne ustupite onih prava koja su mu neobhodno nuždna i kojih vam je car u nuždi, istinabog, morao dati, no koja su već samim time nezakona što su vam ustupljena bila u sili tadašnjih

okolnosti. Vi ćete se može biti braniti kao što su se siromasi Madjari 1849 branili : no eto ti vam vojske na vas, Nemci će na vas svekolike i na Madjare pucati, a Slaveni jedan na drugog i na Madjare i na Nemce, Madjari na Nemce i na Slavene, tako da nije sumnje kako će se u ovom slučaju megdan svršiti. A ako vi sada Austriji uzverujete, s njome se pomirite i za nju sa Pruskom i s Italijom pobijete, obkladjujem se glavom svojom da će svršetak ovaj biti što vam ga proričem. Verujte da je blaženi Ezop pričajući nam o lisici i ródi bio ne samo basnik nego i velik državnik i prorok, bar u koliko se austrijske politike dotiče.

Mi Hrvati i Srbi nismo od franačkih vremena imali narodnog rata osim sa Turcima; ipak nas je Austrija znala zaplesti u sve ratove koje je dinastija Habsburžska u svojem privatnom interesu gotovo sa svima narodima evropejskima vodila. Tako se jadni naš narod tukao sa Nemcima za reformacije i u tridesetogodišnjem ratu; sa Prusima za Fridriha velikog; sa Francuzima za revolucije i za velikog i za trećeg Napoleona; tako s Italijom osobito od 1821 kad je narod talijanski počeo o sjedinjenju svome raditi; tako se narod naš,

ako se i nije pobio, a to bar na rat sa Rusijom spremao za poslednjeg rata turskog; tako je ratovao sa Dancima — da ne govorim kako je Austrija u unutrašnjim svojim borbama vojsku našu upotrebljavala. Ne znam ima li tko koji bi se time dičio i u tim ratovima i unutrašnjim borbama neku slavu za naš narod tražio; ja iskreno izpovedam da ja u tome nikakve slave ne nalazim ako se narod koji za tuđe lične interese i protivu slobode drugih naroda bori koji njemu zla počinili nisu, ili ako se žandarom austrijske politike gradi. Da o predjašnjim vremenima ne govorim, pitam vas samo ovo : što na vas spada Hessen-Kasselska i Schleswig-Holsteinska razpra? Sto su vam bili zla učinili Rusi kad su se s Turcima zaratili? Sto Danci? Sto Francuzi 1859? A što danas Pruska? Sto Italija? Kakvim pravom, kakvom savesti jeste vi smeli krv prolivati ovih naroda, krv koja k Bogu vapije protivu ubojica? Jeste li vi imali, imatelisada ikakvog političkog ili narodnog interesa klati se s ovim narodima koji u vas, u vašu slobodu, u vašu narodnost, u vaše institucije, jednom reči ni u kakvo blago narodna ne diraju?

V

O čemu se sadanji rat vodi?

Prijatelji ili privrženici Austrije na to odgovaraju : da se vodi za to što Pruska hoće da Austriju iz Nemačke iztisne i nemačkom zavlada, a Austrija ne može to da trpi i dužna je dostojanstvu i evropejskom položaju svome kao prva velika država nemačka da prvo mesto svoje održi što u Nemačkoj po ugovorima zauzimplje. S Italijom zasada Austriji ne bi bilo rata da se Italija ne sprema protivu Austrije, upotrebljujući priliku rata austrijskog sa Pruskom da joj Mletke otme koje Austrija po ugovorima drži i ne može dopustiti da joj se otmu. Austrija dakle brani svoj politički položaj i svoju zemlju protivu nasilja što joj kane Pruska i s njom zajedno Italija učiniti.

Zdrav razum čovečji drugojačije odgovara i kaže ovake : Nije istina da ja Austrija država nemačka jerbo Nemci jedva petu čast žiteljstva njezinog sačinjavaju, a dinastija ne može državi dati svoju narodnost jer bi inače i Englezka, Belgija, Portu-

galska, Grčka i t. d. takodjer nemačke države bile. Sve što se u tom pogledu kazati može jest da bi Austrija morala nemačkom državom postati kad bi je dinastija uzmogla ponemčiti. Austrija nepoštenom, nedostojnom i ludom politikom svojom nemačkom a osobito u Schleswig-Holsteinskoj razpri zabasala je tako da bez rata ne može na čisto izići. Sujetnost i zavist dinastije Habsburžske opojene mislima o negdašnjem carstvovanju svojem nad Nemačkom ne može pregoreti što je Pruska velikom silom postala i položajem svojim prinudjena povećati se zemljom i uplivom u Nemačkoj ako ne će da propadne. Austrija radi da osujeti namere Pruske i uviđa da im više nema obojici mesta u Nemačkoj počem jedna uz drugu ne može a jedna pod drugom ne će više da stoji. Za dinastiju Habsburžsku pak ima tu još drugi razlog. Ona se ne bori samo za hegemoniju svoju nad Nemačkom Nemačke radi nego osobito Austrije radi koju misli da ne može u pokornosti održati dok ju sasvim ne ponemči, a ponemčiti je ne može nego utvrdjenjem supremacije naroda nemačkog u Austriji živećeg nad ostalim narodima, koja supremacija nije opet mogućna ako Austrija jednom nogom u

Frankfurtu nestoji i kao glava konfederacije nemačke vojenim silama vazala svojih, malih kraljića i knezova nemačkih ne može po svojoj volji razpolagati. Austrija dakle ratuje ujedno za austrijsku hegemoniju u Nemačkoj i za nemačku narodnu supremaciju u Austriju.

Rat s Italijom nije jamačno išao u račun Austriji dok ne bi posao svoj sa Pruskom po svojoj volji svršila, Nemačkom zavládala i tek onda sa svima svojim i sve Nemačke silama na Italiju napala da je opet podjarmi u ime prava svojeg po božjoj milosti i po ugovorima 1815 i u ime gospodstva carstva nemačkog nad Italijom. No Italija mora se, sve kad i ne bi imala volje, koristiti sgodom rata austrijskog sa Pruskom da svrši posao narodnog jedinstva svoga i time predupredi ove namere Austrije. Ako ne će da propadne Italija mora zadobiti Mletke, mora u ruke dobiti one trdjave sa kojih joj neprestano Austrija pretila, mora postići strategičku i prirodnu granicu svoju bez koje je izložena napadanju Austrije i prisiljena držati toliko vojske na nogama svagda spremne na obranu, da bi morala kad bi to još pet godina trajalo kao što već traje u finansijskoj nevolji propasti. A osim toga ona de sme prekr-

štenih ruku gledati kako jadni narod mletački pod austrijskim jarmom stenje i propada jerbo se diplomaciji na bečkom kongresu svidilo Mletke Austriji pokloniti krasnim onim ugovorima.

Austrija je mogla i morala znati, da ako li se zarati sa Pruskom, u tom ratu će i Italija učestvovati; da će dakle imati dva protivnika koji, ako i ne bi svaki za sebe Austriji dorastao, sjedinjeni jedan s drugim većom silom razpolazu nego li Austrija sve kad bi cela konfederacija nemačka na njezinu stranu stupila. No žive strasti careve ne mare za glas razuma i iskustva; podli ministri, podliji generali znajući čud svog gospodara nemaju srca kazati mu kako je ovaj rat zdravo težak i ozbiljan posao, a mozebiti i uzdaju se u ludu sreću koja je često Austriju iz mučnih i opasnih okolnosti spasla. To je logika stara kartaša koji jerbo ga sreća dosada služila poslednje što još ima na jednu kartu igra.

No rat se ne može voditi bez naroda. Narod daje i novce i vojnike, te ima pravo pitati zašto on to daje, je li rat njemu nuždan i potrebit ili pak štetan i opasan? Vas, istina, nije vlada austrijska pitala ni novca ni vojnika nego je kao svagda uzela što je hotela. Polovica naroda našeg opet

je otišla iz zemlje na sve strane i nema od stotine ljudi može biti jedan koji bi znao zašto mora krv svoju prolivati ili glavu na bojištu ostaviti? Zato mi treba kazati što je ovaj rat i što je naša dužnost i naš narodni interes u ovoj nesretnoj borbi.

U smotrenju Pruske i Italije naš narodni interes sasvim je protivan ličnom i dinastičkom interesu cara austrijskog, jer mi Slaveni osobito moramo želiti da Pruska Nemačkom zavlada, narod nemački pod svojim žezlom u narodnu državu sjedini i Austriju za veke iz Nemačke iztisne, jerbo je to jedini način da se oslobodimo od nemačkog gospodstva nad nama koje našem narodu neprestano krv sisa umešavajući nas u kavge koje nas se nipošto na svetu ne dotiču. Rat Austrije sa Pruskom nije drugo nego duel medju dinastijama Habsburžskom i Hohenzollernskom. Hoće li car Franjo Josipa sa kraljem Wilhelmom na junački megdan izići, prosto mu je; hoće li se Nemcima austrijskim da ga podpomažu, neka im bude prosto : no nama Slavenima nema mesta u boju koji se bije taman da se utvrdi robstvo naše na vek.

Sto se pak Italije dotiče, naš je interes da Italija nadvlada tim veći što je narodno i političko jedinstvo njezino velika dobit za

sav rod čovečji a za naš narod osobito, jer samo time možemo se sačuvati od neprestanog onog ratovanja Austrije s Italijom koje nas već najmanje četvrt milijona vojnika naših stoji. Kakvim razlogom, kakvim sreem možemo mi vojevati protivu naroda koji je prvi u naše doba ustao da uživotvori vekovito pravo svakog naroda na jedinstvo, nezavisnost i slobodu? Zar je nama svetinja vladalačko pravo po božjoj milosti dinastija Habsburžske i Burbonske i Pape rimskog (pape, što se samo po sebi razumeva, kao svetovnog vladaoca, jer o duhovnoj vlasti njegovoj kao glave rimske crkve tu nema nikakve prepirke) da ga branimo protivu naroda koji se bori za slobodu, narodnost i jedinstvo svoje i ne će da o milosti austrijskoj živi? A što je nama stalo do pizme i lične mržnje cara Franje Josipa na kralja Viktora Emanuela? Vi ste se od petdeset godina tukli protivu slobode naroda talijanskog koji nikad nije u vašu slobodu i narodnost dirao; posledica i kazanj bila vam je robstvo, nasilje, nevolja čim vas Austrija dostojno nadarila za tako hrdjavo delo, jer, verujte, promisao božja nikojemu narodu ne prašta što je sagresio protivu dostojanstva i svetih prirodnih prava roda čovečjeg, a greši

svaki narod koji se protivu narodnosti i slobode drugog naroda bije.

« No Talijanci se spremaju na nas da udare i Garibaldi hoće u našu zemlju da dodje kao neprijatelj, « govore mnogi, « jerbo se Talijancima hoće Dalmacije i Primorja našeg. » Na to vam ja ovako odgovaram : Ako se Garibaldi — što ne znam — zaista sprema da dodje u Hrvatsku, to može biti iz dva uzroka, jedan jerbo treba Austriji put preseći za ledijma da ne može više vojske u Italiju pošiljati, a drugi što i on i svaki razborit čovek u Evropi misli da, ako koji dio vojske talijanske u Hrvatsku dodje, narod srbski i hrvatski će sgodu upotrebiti de se listom protivu Austrije podigne imajući se osloniti na pomoć 40,000 ili više talijanskih vojnika ; a kad Madjari vide da vi tako činite da će i oni slediti vaš primer. Dodje li dakle Garibaldi u Hrvatsku, on ne će doći kao neprijatelj naroda hrvatskog i srbskog, no kao neprijatelj vlade austrijske koja je svagda i vaša neprijateljica bila. Nije slavni junak talijanski čovek da se protivu narodnosti i slobode ma kojeg naroda na svetu bori : Garibaldi nije po čudi i značaju svome ni kadar ikojem čoveku ili narodu zla kakvog nočiniti. No Garibaldi po dužnosti svojoj

kao rodoljub i vojnik ne će štediti onih što bi se za robstvo austrijsko protivu njega tukli koji im barjak slobode i bratimstva svih naroda nosi te ih pozivlje da uzanj pristanu i narodnost i slobodu svoju njegovom pomoći brane.

No luda je kleveta da Talijanci kane oteti nam Dalmaciju i Primorje. Svaki razborit čovek u Italji znade da mu se domovina njegova nije mogla sjediniti na ikojem drugom temelju do prava narodnosti i slobode, da mora dakle ovo pravo poštavati i kod drugih naroda ako hoće da ga Evropa štuje i valjanim temeljom njegovog sobstvenog narodnog života priznaje. A znadu Talijanci i to da je i Dalmacija i Primorje zemlja hrvatska i srbska a ne talijanska i ako od starine na njoj živi 50-60,000 Talijanaca. Kad bi Italija kanila osvojiti sve zemlje gde ima naroda talijanskog morala bi početi sa Egiptom a svršiti sa južnom Amerikom gde takodjer ima 400,000 do 420,000 Talijanaca. U takvo ludilo praktički razum talijanski nikad ne će pasti; što se pak Dalmacije i Primorja dotiče znadu Talijanci interes svoj, u dobrom sporazumlenju biti i ostati sa narodom slavenskim na istočnoj obali mora Jadranskog.

Ne bojte se dakle da će Talijanci, ako i Garibaldi u Hrvatsku i Dalmaciju dodje protivu vlade i vojske austrijske, ove zemlje osvojiti i narod naš podjarmiti baš kad bi ih vojeni razlozi prinudili da tamo ostanu dok se rat ne svrši : kad se rat svrši, ne će, verujte, nijedan momak tamo da zaostane. Ako li vam dakle dodju primite ih kao braću pripravnu boriti se i za vašu slobodu kaošto se bore za svoju, samo dok vide da vi imate volje i srdeca boriti se za nju protivu Austrije, za koju ste se žali-bože protivu slobode naroda talijanskog borili.

A pitajte se naposljedku tko je kriv ovome ratu koji može svu Evropu u krv i nevolju potopiti no iz kojeg će se okrom toga ipak sloboda mnogim narodima poroditi? Jedina sujetnost cara austrijskog koji misli da je sva Evropa, ne samo bedni narodi njemu podčinjeni, dužna njemu u pomoć doći i pretensije njegove protivu celog sveta životom i blagom svojim braniti. (*) Ako

(*) Odkad je ovo pisano izišao je manifest carev koji narode austrijske pozivlje da brane carevo i njegovih saveznika nemačkih pravo po božjoj milosti i po ugovorima 1815. Kazao sam gore kakvo je to

vi ne pokažete volju žrtvovati se za njega, verujte da mu nitko ne će u pomoć doći jer Evropa danas ne misli više onako kao što je diplomacija evropejska mislila kad je bečkim ugovorima narode kao stoku Austriji u ruke predavala. Car austrijski i vlada njegova stvorili su si polажaj koji ne može da bude gori i opasniji Austriji : na njima je gledati kako će iz njega izići — taj posao nikako na nas ne spada.

Kad vam govorim ovako, želim da se sačuva narod moj od nevolje i propasti koja ga dočekuje ako se opet dađe Austrijom povesti da joj sve žrtvuje što nikoji narod nije vlastan žrtvovati nego za obranu narodnosti i slobode svoje. Govorim

pravo ; no što da kažem o nesretnoj sujetnosti i sebičnosti cara Franje Josipa koji narodima govori kao bezumnoj životinji ? Mi dakle svi, Slaveni, Rumunji i Madjari, ne moramo samo vojevati za njegove interese nego još i za interese knezova nemačkih i za održanje saveza nemačkog protivu one iste Pruske koja nas kani osloboditi od ove pošasti. Ta to je gotovo za poluditi ! Nadam se da će carske reči o unutrašnjoj politici i samim slepcima oči otvoriti da se ničemu nemaju nadati.

vam i zato što mislim da pri svoj nevolji u koju nas Austrija bacila niste izgubili čuvstvo rodoljublja i dostojanstva čovečjeg koje zahteva da se na narodnost i slobodu ne zaboravi i da joj se ne da propasti ako nije propala a da se spase ako joj propast preti. Mi nemamo neprijatelja do Austrije i do Turske. S njima nam dakle ima rata poštenog i pravednog a ne s Italijom i sa Pruskom dok se one samo protivu Austrije bore a unašu narodnost i slobodu ne diraju.

Jedino što nas učasticima nepravde Austrije prama drugim narodima čini i mržnju i kletve njihove na nas baca, zlokovna je politika austrijska, za koju ne samo vlada austrijska nego baš i mi moramo Bogu i svetu odgovarati jerbo se orudjem njezinim činimo. Ne izvinjavajte se silom koja vas na to prinudjuje. Zapoved je samo onda silna kad joj se tko pokorava, a bezsilna i nemoćna kad nitko ne će da je posluša. Pa i sila se silom odbija. Kad izidje zapovednik carski pred vojsku te zapoveda juriš činiti na protivnika, a 1000, 5000, 10000 mu odgovore da ne će, to je jamačno veća sila negoli njegova zapoved. Jedan se čovek može pogubiti, ali tisuće ne dadu se tako utamaniti; a kad jedan bataljon, jed-

na regimenta jedna brigada zavikne « ne ćemo, » neka ide i topove na vas naperi. I topdžije su ljudi kao što i vi, i među njima će se naći koji će mu takodjer odgovoriti « ne ćemo, » jerbo nikde na svetu primer nije tako zavodan kao što u vojsci. A kad nitko ne će da ga posluša i on na vas na konju svome najuri, primite ga kako valja — naperenim bagnetama, pa da vidimo hoće li uspjeti ili će natrag da si glavu spase. Sve što u takvoj prilici treba, to je krepka volja i hladnokrvnost, a što jedan tako učini naći će drugara na tisuće.

A tebi, vojniče srbski i hrvatski, tebi, nesretniče, kojemu se od detinstva kazuje da nemaš druge dužnosti na svetu do jedine pokornosti prama caru i zapovednicima carskima, tebi, kojemu je narodnost, sloboda i svako pravo čovečje oteto, tebi ovako govorim: vode li te no Pruse ili Talijance čini kao da hoćeš, a kad im se približiš na puškomet izvadi belu maramu i priveži je na bagnetu, uzklikni drugovima tvojima koji su uza te: « Za mnom, junaci, tko je za narod i slobodu — u tom boju nije mesta Srbinu i Hrvat, » i predji k Prusima ili Talijancima te im kaži da si ostavio austrijsku vojsku jer ne ćeš da se s njima tučeš.

Učiniš li ovako, veruj, da si dobro delo učinio i time izpaštio greh tvog otca i deda i pradedu koji su se kao nema životnja sa stranim narodima klali ne znajući ni zašto ni pošto.

Vama ne treba drugo da radite nego da s oružjem u ruci k Talijancima ili Prusima predjete. Ne kažem da s njima zajedno morate udarati na one uz koje ste dosada stajali; to nije nužno, jerbo je sasvim dovoljno da ne služite više cara austrijskog protivu njegovih neprijatelja koji nisu vaši neprijatelji ako vi na njih ne udarate. A što vi ovako učinite, učinit će bez sumnje i drugi Slaveni i Madjari u vojsci austrijskoj i tako će se rat svršiti da ne ostanu opet kosti od 400000 junaka na tuđoj zemlji a kod kuće 200000 udovica i siročadi kukajućih za mužem, bratom i otcem ubijenim za kavgu koja ili nas se nikako ne dotiče ili pak taman ide protivu interesa našeg narodnog i političkog i protivu naše slobode.

Kad budete ostavili vojsku austrijsku prva treba da vam je briga medju vama valjane i pouzdane ljude izabrati si za oficire i dobar poredak medju vama održati. A zapovednici pruski i talijanski pobrinut će se da nadju načina kako ćete se kući vra-

titi jer će vas kod kuće trebati.

Zivot vaš, krv vaša i snaga vaša nisu careve, nego su naroda i domovine vaše, koja će se za obranu narodnosti i slobode svoje koristiti vojničkom naukom što vam je politika austrijska dala da joj orudjem služite protivu slobode svih naroda evropejskih, ne misleći da može i njoj doći Vidov dan.

Ovo što ti ja govorim, vojniče krajišnjiče, zaista je drugo nego li ti je učitelj i oficir tvoj govorio koji, ako uzčita što ovde pišem, opsovat će me bundžijom i nepoštenjakom jer ti kažem što ti Bog i priroda i razum čovečji zapoveda koji su stariji od Austrije i od službe careve. Ja za takve psovke ne marim jerbo mi savest kaže da činim pravo i da radim kaošto svaki rodoljub mora da radi u ovim okolnostima. Da si ti svoje volje, slobodno, bez primoranja, caru se zakleo, to jest da si kao dobrovoljac u vojsku mu stupio a ne kao rodjeni vojnik koji se ne pitaš hoćeš li cara služiti ili ne ćeš, nego koji moraš jerbo te nesretna mati tvoja rodila u toj zemlji — ne bi ti ovako govorio, jerbo se vera slobodno zadata mora držati : no tvoja zakletva ni pred Bogom ni pred ikojim sudom na svetu do vojenog suda austrijskog

ne vredi ništa, nije zakletva, jer ti nisi smeo kazati da ne ćeš nego si se morao zakleti sve ako i nisi hotio ni želio. A zakletve silom naložene nitko nije dužan držati, najmanje pak kad njome dolazi u sukob sa višjim svetim dužnostima svakog čoveka kao što je obrana narodnosti, prava i slobode. Ne mari dakle ako i tebe Nemać nepoštenjakom prozove kao što će mene prozvati koji ti ovako govorim, nego znaj da si dobro činio jerbo si prvu političku dužnost svakog čoveka izpunio, i time se odlikovao nad saborom koji ove iste dužnosti ni danas jošte nije izpunio a sretnije potomstvo blagosiljat će ime i pamet tvoju.

VI

Koliko sam god razmišljavao o današnjem položaju Evrope i osobito o našem, nisam mogao načina izmisliti kako bismo se mogli spasti bez revolucije. Uverio sam se da nam druge pomoći nema. Pre nego li sam se pera latio da ovu knjižicu napišem, pitao sam se : Jeli revolucija *moćna*, to jest može li uspeti sve ako bi se obći politički položaj iz nenada na gore promenio ;

je li *pravedna*, to jest može li je svaki pojediní čovek razborit i pošten pred savesti svojom odobriti i priznati da nam je dužnost upotrebiti ovo krajnje političko sredstvo; i je li nam *koristna* sve kad ne bi sasvim uspela, to jest ne bi li narod u još veću nevolju pao kad bi se rat svršio pre nego mi slobodu našu utvrdimo. Na prva dva pitanja odgovorio sam, a sad hoću na treće jošte da odgovorim.

Ako mi ustanemo, Madjari, Srbi i Hrvati, protivu Austrije, a naša vojska ne će da se tuče protivu Pruske i Italije, nego se kući vrati — u tom slučaju jedna je samo posledica ovog rata mogućna i to je razpadnuće carevine austrijske i oslobodjenje naše, jer bez naše vojske i naše pomoći Austrija nikako nije kadra Pruskoj i Italiji opreti se. U tom dakle slučaju posao je svršen i mi smo posle tri veka opet slobodni i vlastni raditi onako kaošto naša dužnost i naš interes narodni i politički sa sobom donosi. Ako Austrija propadne, ne će Evropa jamačno nikad više na to misliti da je opet podigne i da se sa svim narodima zarati na tu svrhu da ih savlada, zemlju im otme i time da nadoknadi dinastiji Habsburžskoj gubitak od toliko i toliko zemlje i duša koji će svakako biti posledica ovog rata:

Polnemaq avog an abnena si jatoqoq 1881

nego će priznati samostalnost našu narodnu i političku i ujamčiti nam je ugovorima kojima se svaki rat svršava i koji će na mesto zlosretnih ugovora 1845 biti novi temelj novih međunarodnih odnošaja Evrope.

No postavimo drugi slučaj koji zaista nije mnogo verovatan, jedva mogućan, no postavimo go ipak da vidite da ne samo na dobar i sretan svršetak nego baš i na nesreću mislim.

Ako bi Austrija dosadanjom ludom srećom svojom ne samo odbranila se od Pruske i Italije nego i unutrašnju revoluciju silom — ako i ne znam kakvom jer bez nas ostaje Austrija bez vojske i vojnika — ili prevarom ugušila i savladala; u tome slučaju, istina, mnogo ne bismo mogli postići, no svakako bismo bar to postigli da se odnošenja naša prema Austriji na temelju ne samo državnog prava kao što su sada, nego i međunarodnog prava urede, to jest da nam se ugovorom kojim će se mir zaključiti među Austrijom s jedne a Pruskom i Italijom s druge strane, naša prava i naša sloboda ujamči; da se za Ugarsku ugovori celi i podpuni užitak njezinog ustava u onoj formi koju je zakonodavstvom 1848 dobio; a za Hrvatsku ne

samo užitak njezinog ustava kakav je sada posle oddelenja Hrvatske od Ugarske, nego i ukinuće vojene organizacija krajine naše ugovori i time nama naše pravo povrati a s druge strana agresivna sila Austrije prama Evropi umanji, jer je ova sila baš na vojenoj organizaciji krajine naše osnovana koja Austriji dopušta u najvećem miru 400,000 vojske na nogama držati koje joj ni hraniti niti osim oficira plaćati treba. Kad bi odnošenja naša prama Austriji čast medjunarodnog prava Evrope sačinjavala a Pruska i Italija nam jamčile da se Austrija ugovora držati mora, jer da se ga ne drži vlastne bi bile Pruska i Italija ne samo Austriju na dužnost njezinu pozvati, nego baš, ako Austrija za njihove opomene ne bi marila i drugojačije to se ne bi moglo postići, i oružanom rukom za našu obranu intervenirati. To jošte ne bi zaista sva naša sloboda bila jerbo nam slobode bez podpune nezavisnosti od Austrije nema, no svakako bi bila velika dobit, jer danas Evropa za naša odnošenja prama Austriji, za pravo naše i za ustav naš ne mari, pošto ga nikojim medjunarodnim ugovorom priznala i užitak njegov nama ujamčila nije, jerbo mi nikad nismo u vreme spoljašnjeg kojeg rata protivu Au-

strije ratovali i Evropa dakle nije mogla da nas kao vojujuću stranku u ugovorima napomene i naša odnošenja prema Austriji u smislu medjunarodnog prava utvrdi i ujamči.

Time dakle ne bismo, istina, slobode naše stekli, no svakako bi se stanje naše poboljšalo jer Austrija ne bi više smela razpolagati s nama kao sa stokom kojoj je ona gospodar i pastir.

Jedan je samo slučaj mogućan u kojem mi svakako moramo da gubimo, a taj je slučaj ako budete kaošto do sada iz podlosti i straha Austriju podpomagali i protivu vašeg sobstvenog interesa za interes carev tukli se sa Pruskom i s Italijom. U tom slučaju niti će Pruska niti Italija imati razloga štediti vas, niti će se ilko na svetu za vas zauzimati, nego će vas kao pomoćnike cara austrijskog smatrati i s vama kao sa neprijateljem svojim postupati; a k tome ćete jošte i ostati što ste od tri veka bili: to jest robovi Austrije do veka.

Dok mi protivu Austrije ne ustanemo, Evropa zaista ne može znati što od nje da čini, jer protivu naše volje ne će je porušiti, a dok se dinastija Habsburžska bude održala ona će svagda tražiti da joj se svaki teritorijalni gubitak nadoknadi na

drugoj strani. Ona, istinabog, želila i volila bi naplatiti se za to u Nemačkoj; no ako to ne može postići gledat će da zadobi slavenske zemlje turskog carstva, i tako se može dogoditi da ne samo Bosna i Hercegovina nego i Crnagora, Stara Srbija i današnja kneževina Srbska pod njezinu vlast dodju, jer za ista bez ove dve zemlje niti bi imala dobre strategičke granice na jugu niti bi se mogla konsolidirati dok bi južnoslavenski narod njojzi podčinjen izgledao pomoći od Srbije kao slobodne zemlje, a niti bi se na poledku Srbija slobodna održati mogla kad bi na tri strane od Austrije obkoljena bila.

Mnogi bi mogli pomisliti da bi za nas bolje bilo kad bi se sav narod naš pod Austrijom sjedinio jerbo bi nas tada više zajedno bilo i mogli bismo se lakše od nemčarenja braniti. U svakoj drugoj državi moglo bi tako biti, no u Austriji nikad. Vuk dlaku menja no čudi nikad ne menja. Dok bude ova dinastija vladala ona će svagda držati Austriju za svoju privatnu svojinu, a Nemci će je držati za nemačku državu i vladat će kao dosada na propast našu. Jedino dakle sto bi se postiglo, to bi bila neka zadovoljština za one koji su izmislili « jugoslavensku politiku. »

nu pretvorila. Zato moram kazati da, ako i ne sumnjam o patriotizmu privrženika « jugoslavenske politike, » ipak vrlo sumnjam o njihovom političkom duhu i zvanju. Vidili ste kako se Austrija kojoj jugoslavenska politika najbolje u račun ide političkim sanjarijama zagrebačkima sprda i kako vam je car pisao da ne može vojeni ustroj krajine ukinuti vaše budućnosti radi. Ne osnivlje se budućnost i ne utemeljuju se države na starim hartijama i na « virtualnim » teritorijalnim tražbinama, ma bile ove što može biti bolje dokazane i nedvojbene; nego se osnivlju na krepkoj volji, na snazi i delateljnosti živećeg naroda koji hoće i ume stvoriti si državu da u njoj o svojoj volji i o svojem pravu živi i narodni zadatak svoj ispuni. Kad bi se Srbi u današnjoj kneževini ustavši na Turke bili pozivali na Dušanovo i Lazarevo carstvo i na stare svoje hartije i na ne znam kakva jošte istorička prava, jamačno bi bili ostali jedna raja turska kao što su Bošnjaci i Ercegovci i dan danas: no oni su ustali u ime narodnosti, vere i slobode na neprijatelja svoga i u to ime postigli su jehrabrosti i postojanstvom svojim. Ovo je nauka koju Hrvati nisu na um uzeli, nije dakle ni čudo što nisu ništa postigli.

A ova je jugoslavenska politika zagrebačka osim toga i obmana i nepravda prema ostalim narodima jugoslavenskima. Svaki od njih teži za slobodom i samostalnosti političkom i narodnom, i akoli se za nju uzbori sigurno ne će da se podčini drugom narodu ma bio mu ovaj i najbliži rod njegov. Zašto se bori protivu Turaka, zašto se prepire sa Madjarima i Nemcima akoli ne da se otrese hegemonije njihove? Na to vi kažete da vi niste ni Turci ni Madjari ni Nemci nego da ste Slaveni i braća njihova; da se vaša hegemonija osniva na istoričkom pravu vašem i na naprednosti vašoj u izobraženju, i da se ne može dakle uporediti sa vlasti onih naroda nad našim.

Moj odgovor zdravo je lasan i prost. Ako narod srbski, hrvatski i bugarski u turskom carstvu ustane, učinit će to za slobodu svoju, a ni za čiju hegemoniju na svetu, jerbo narod koji hoće da bude svoj, ne će si već unapred postaviti gospodara i odreći se slobode svoje podajući se volji ili samovolji drugog naroda ma bio mu on rođen brat. A svaka hegemonija — kao što i sama reč znači — neka je vlast jednog čoveka, jedne klase društva ili jednog naroda nad drugima. Ova vlast može a gdekada i mora razviti se i utvrditi: jerbo će stariji to jest

razumniji i iskusniji i krepči na posledku svakad mah uzeti nad onima koji to nisu: a tako može i narod hrvatski danas sjutra hegemoniju nad svim ostalim narodima jugoslavenskima zadobiti, ako li se od strane vlasti oslobodi. Ali u napred kao tobožnje pravo neko tražiti što tek rezultat novog istoričkog procesa biti može koji dosada nije ni započeo jer sami Hrvati još pod silom austrijskom kukaju, i k tome još mešati crkvena pitanja i posebne interese crkve koju samo manja čast onih naroda sleduje — to je zaista čudnovat način narodima jugoslavenskima predstavljati se kao spasitelj njihov i tražiti od njih krupnu veru i požrtvovanje bez kojih se nikakav velik zadatak postići ne da.

No i ako sam protivnik jugoslavenske politike zagrebačke razumevajući je u onom smisla — a drugog smisla u njoj pri najboljoj volji nisam mogao dokučiti — zato ipak nisam protivnik prava naroda hrvatskog niti pak crkve rimske koje se nikad nisam odrekao kao što su mi mnogi samozvani « domorodci » zagrebački prigovarali. Da pače vidili ste kad se tko digao da Hrvatskoj pravo njezino odriče, da sam svagda držao si za dužnost da to pravo branim i zastupam ma protivu koga bilo.

Pravo pak hrvatskog naroda nije ni veće ni manje niti drugo negoli je pravo srbskog, slovenskog i bugarskog, i što Srbi u današnjoj kneževini to isto imadu i Hrvati i Srbi u Hrvatskoj činiti do srodnu braću svoju u Bosni i Ercegovini, u Staroj Srbiji i Bugarskoj oslobode i ove zemlje usvoje. No za to treba da se Srbi i Hrvati ne zavadjaju u napred o hegemoniji u južnom Slavenstvu nego da se jednakim i istim pravama i dužnostima dogovorno na čelo svima ostalim narodima stave i zajedno s njima na zajedničkog neprijatelja vojuju i ne prestanu dok se zajednička sloboda svih njih ne postigne. Kad dakle rekoh da se uz današnji rat može a baš i mora podići u isto vreme i pitanje istočno, pokazao sam vam kamo vam treba da se obazrete i gde da budućnost svoju tražite.

Drugo je s Madjarima. Vi ste se Austrije radi klali s Madjarima jerbo nam je zakonodavstvo ugarsko nepravdu počinilo. Ja ne tajim ove nepradve, no ja kažem da ste se vi imali zbog nje više na Austriju tužiti nego li na Madjare, jerbo da Austrija nije hotela da vam se nepravda čini, car je mogao uzkratiti takvim zakonima sankciju svoju bez koje zakona u Ugarskoj nema. Svet se čudi da Madjari danas nikakve volje ne

pokazuju odsloboditi se od Austrije nego se tobože s Austrijom dogovaraju. Tome je glavni uzrok, akoga dosada i nisusmeli javno kazati poradi Austrije, što se boje da se Austrija vama opet kao orudjem protivu slobode njihove ne posluži.

Ja znam kolika je još u našeg naroda ogorčenost na Madjare i znam koliku će opoziciju naći što ovde hoću da kažem, no ipak vas Bogom i dušom zaklinjem : Pomirite se s Madjarima, podajte im ruku bratski pod barjakom slobode ujamčene nam svima ustavom ugarsko-hrvatskim !

Lasno je Madjare koriti da su se teško zagrešili protivu nas Slavena. Ja ne nameram pravdati ih ili postupak njihov branati no moram da se i ja ne zagrešim protivu Madjara napomenuti vam nekoje stvari na koje mi se čini da vi niste mislili premda vam je valjalo na njih misliti.

Nekoji mudrijaši viču : što nam treba Madjara i Ugarske ; nás ima 70 milijona, mi možemo sami za sebe da budemo, mi smo narod slobodan i nezavisan, mi imamo naš sobstveni ustav, nama dakle ugarskog ustava ne treba i t. d.

Prostitute mi, no moram vam kazati da su to lepe ali prazne reči. Nas Slavena ima zaista 70 milijona, no to vama Hrvatima i Srbima

ni odkakve koristi na svetu nije niti može da bude dok se u Slavenima idea jedinstva narodnog ne razvije i s njome načelo solidarnosti interesa i težnja svih plemena slavenskog naroda. Kad sam ja ovu ideu u novinama na svet izneo i stao je braniti: tko je najpre na mene graknuo ako ne baš sami Slaveni? Jedni su se tužili da nisam dobar Hrvat, drugi da ne marim za Poljake, treći da odviše branim Poljake i da ne volim Ruse i t. d. Divna misao Safarikova ne živi nigde na svetu nego jedino u knjigama; u životu narodnom nema joj ni odjeka ni traga! Može se kazati da nas ima 70 milijona kad se o etnografiji ili o statistici govori, no ne može se tako kazati kad je reč o politici jer na ovom polju ove misli nema.

« Mi smo narod slobodan i nezavisan. » To je u teoriji sasvim istinito jer nikoji narod nije Hrvatsku pobedom osvojio i naš prastari savez sa Ugarskom učinjen je bio na osnovu podpune slobode i nezavisnosti hrvatskog kraljestva. No u praktičkom životu političkom to je gorostasna laž da već ne može biti veća. Ne samo nehajstvo i podlost mnogih pokolenja naroda našeg nego i hrdjave okolnosti su uzrok da se već pre nego što je dinastija Habsburžska na

prestolj hrvatski i ugarski stupila polovica ako li ne više ove slobode i nezavisnosti u zakonodavstvu našem bez traga izgubila; a što još biaše preostala to je dinastija austrijska od tri veka malo po malo do kraja uništila tako da danas ova tobožnja sloboda i nezavisnost hrvatska jedino još u tome sastoji daje slobodno u robstvu austrijskom živiti onima koji nisu za interes austrijski život izgubili i da smo nezavisni od svake druge dinastije do austrijske. Eto vam lepe slobode.

« Mi imamo naš sobstveni ustav. » To je u teoriji na pola istinito, a u praktičkom životu sasvim lažno. Kad je Austrija bojeći se liberalizma madjarskog stala Hrvate na odpor protivu Madjara podstrekavati i razdor naš podpaljivati i kako se počеше stare hartije premećati da se iz njih nezavisnost Hrvatske od Ugarske dokaže, uvrtili su naši ljudi — u ostalom iz dobre i rodoljubive namere — misao u glavu da se mora iznaći i hrvatski narodni ustav i time Madjarima dokazati prednost Hrvatske nad Ugarskom. Tako se porodi ona zaista čudnovata misao da je hrvatski ustav nešto sasvim različito od ugarskog kao da su bajagi Madjari došavši iz Azije na konju odande doneli gotov ustav i silom ga na-

metnuli Slavenima i Nemcima koje se u novoj domovini našli. Kažem da je to čudnovata misao jerbo nikoji čovek koji naše i evropejsko pravo iole poznaje ne bi bio mogao na nju pasti znajući da je ustav ugarski sasvim osnovan na starom slavenskom i nemačkom pravu, da je taman na ugarskoj zemlji porastao i prama načinu vremena i upliva pograničnih naroda razvio se, da dakle nije ni mađjarski niti hrvatski nego taman ugarski, to jest obrazovan zajedničkim radom i naporom svih naroda na zemlji ugarskoj živećih. No to je zadatak nauke koji ću pretresati u drugom spisu. Ovog ustava mogu se po nekoje crtice iz sredovečnih spisatelja saznati; no ma kad bi se svi zakoni od kojih se on sastoji u istoricima naći i u neki naučni red sastaviti mogli, time ipak to ne bi bio ustav, to jest živi zakon živećeg naroda imajući obavezujuću moć za svu zemlju. « Domorodci » hrvatski nisu ni pomislili da ustava van sbornika « Corpus juris Hungarici » nema i da fraze o hrvatskom pravu upotrebljavane « suis legibus, » « sua antiqua consuetudine » i t. d. i ono nekoliko starih zakona po arhivima i bibliotekama raztrešenih ne bi imale nikakve vrednosti zakonog dokaza za Hrvatsku kad ih ne bi « Corpus

Juris Hungarici » za živo običajno pravo priznavao. Od praveka dakle sve do 1847 ugarski i hrvatski ustav jedan je bio, i Ugarska je priznavala i dužna bila poštovati običajno pravo i municipalne privilegije Hrvatske. Tek od 1848 može se govoriti o hrvatskom i ugarskom ustavu kao o stvari različitoj jer Hrvati reforme zakonodavstva ugarskog 1848 primili nisu.

Tko više : « Sta nam treba Ugarske i Madjara, » ne zaslužuje ozbiljna odgovora, no ipak hoću da ga pitam : Bi li se o hrvatskom ustavu danas još moglo govoriti da nije bilo Ugarske i Madjara ? Ako se je ustav u Hrvatskoj, makar samo u teoriji, sačuvao to se upravo ima Ugarskoj i Madjarima zafaliti jerbo hrvatski sabori 17. i 18. veka samo su neprestano pred carevima jadikovali kako zemlja i narod propada no nisu se usudili muževno protiviti se samovolji i nasilju careva koji su ratovima svojim zemlju opustošili, narod iztrebili i neprestano ustav podkopavali i rušili.

Zato vam ponavljam pomirite se s Madjarima i pomislite da ih vama toliko treba koliko vas njima. Dogovori hrvatske saborske deputacije s ugarskom, kako čujem, ne samo ne napreduju, nego zlokoebne one prepirke o teritorijalnim odnošajima

tako su posao otežale da se nikakvom uspehu ovog dogovaranja nadati nije. To ide odviše u račun vlade austrijske da ona ne bi posredno i neposredno tražila obe stranke ogorčiti jednu protivu druge i tako sav ovaj posao osujetiti. Tome će svejednako tako biti dok Austrije ne nestane. S toga vam kažem : okanite se za sada svakog dogovaranja o uredjenju uzajamnih odnošaja obe zemlje i odložite ga dok se glavno pitanje — Austrijsko — ne reši. Ovo je jedino o čemu vam treba danas s Ugarskom dogovarati se, jer dočim se sporazumite da ćete zajedno protivu Austrije za narodnost i slobodu vojevati, nema više mesta prepirkama o jedno m pedlju zemlje, počem se o važnijem poslu radi. A kad se rat svrši i vi se oba od Austrije oslobodite, imat ćete kad dogovarati se o medjusobnim odnošajima vašima na drugom, novom i boljem temelju, na temelju slobode i samostalnosti vaše. Te ako se i onda ne možete pogoditi i ne ćete da se razpra obćim glasovanjem naroda u Medjumurju i u Primorju reši : odaberiti si primiriteljnog sudca da vam on po duši i pravici razpru presudi. Odaберите si sudcem junačkog kralja talijanskog Viktora Emanuela, čoveka kojeg poštenja i savestnosti radi kao i zbog

junačtva njegovog narod talijanski obožava i kojemu se ne ustručava poveriti diktatorsku vlast nad sobom i svu budućnost svoju. Ima li u Evropi čoveka na kojega se slobodan narod može bez straha pozvati da mu pravdu odkroji, to je jamačno kralj talijanski. I vi dakle ne ćete boljeg sudca za rešenje vaše prepirke naći do njega.

VII

A što će od nas biti ako se Austrija u ovom ratu razpadne i mi si opet stećemo slobodu i nezavisnost?

Ja mislim da se narod može u velikoj neprilici nalaziti ne znajući šta će u robstvu svome da radi; no ne mislim da to može biti ako slobodu svoju stekavši pomisli što će njome da počne. Praznine na živom svetu nema, a nema je ni na zemlji u političkom svetu. Države nastaju, rastu i propadaju po zakonima duha čovečjeg stalnima i nepromenljivima kaošte su i zakoni prirodnog sveta. Padne li danas Austrija, time ne će praznina na onom kraju Evrope nastati gde je ona danas, i sva promena sastojat će se u novom razdelenju zemalja i

u novom sdruženju naroda oslobodivših se od gospodstva dinastije Habsburžske.

Karakterističan je značaj vremena našeg da svi narodi koji dosad jedinstva narodnog i političkog postigli nisu, nada sve za tim jedinstvom teže, kao Talijanci, kao Nemci, kao Skandinavci. O Slavenima ne može se to kazati, jerbo niti Poljaci, niti Cesi niti južni Slaveni imaju volje sjediniti se u jedno političko telo sa Rusijom, jedinom slavenskom državom na svetu, sve ako i teže za idealnim nekim jedinstvom u pogledu na izobraženje i osiguranje narodnosti njihove.

Talijanci narod od 27 milijona duša dosta su jaki da sastave jednu narodnu državu kadru sačuvati se nezavisnom sve ako se i ostali narodi evropejski sjedine. Jošte jači su Nemci kojih ima do 40 milijona i kojih bi narodna država veća od Francuzke bila. Slabiji su Skandinavci no po položaju svome ipak kadri održati si slobodu, jerbo ih i Francuzka i Rusija ima uzroka u tome podpomagati da ih Nemci ne progutaju, a Nemci i Francuzi moraju ih od Rusije braniti ako bi im ova o glavi radila, i tako im nikaka ne može faliti alijancija dve velike sile.

No nije tako sretan položaj Slavena —

naravno osim Rusa o kojima ovde govora nema — Mađara, Rumunja i Grka. Kako će se Poljaci protivu Rusije i Nemačke, kako ovi drugi narodi od 5–6 miliona duša jedan protivu drugog i svi zajedno protivu Nemačke i Rusije slobodni i nezavisni održati? To se čini teška zagonetka politička, no ipak je lakše rešiti je nego li se na prvi pogled čini; jerbo i sama priroda i istorija put pokazuje i način naznačuje kako se može i mora rešiti. Sto je u društvenom životu čoveka asocijacija to je u životu državnom federacija : kaošto pojedinac čovek uvidivši da mu sile njegove ne dopuštaju da koji posao on sam svrši, uzimlje si u pomoć jednog druga ili više drugova i sjedinjenim silama ovog druga ili čitave družine uzmoći će što sam nikad ne bi bio kadar dovršiti. Tako su se od svih vekova i narodi družili. Stari Grci mali su narod bili medju sobom razcepan u tri velike grane kao što su i današnji Slaveni; tako Holandezi, tako Svajčerci, tako oni Inglezi, Holandezi, Irci i Nemci u negašnjim inglezkim naseobinama u Americi koji su gorostasni i udiviteljni onaj hram svake slobode čovečje podigli : savez sjedinjenih država severno američanskih — male države u svim unutrašnjim poslovima sasvim

nezavisne, u spoljašnjima pak i za obranu zemlje sve u jedno telo spojene i naprama stranim državama jednu jeditu državu sačinjavajuće.

Evo dakle primera razumom i istoričkim i političkim iskustvom dana i manjim onim narodima koji nisu dosta jaki da se svaki sam za sebe održe protivu upliva ili sile velikih narodnih država za kojima naše vreme teži. Na mesto današnje Austrije i Turske ne može drugo političko telo da stupi nego federacija Slavena, Madjara, Rumunja i Grka, u kojoj i Poljaci mogu ako hoće svoje mesto naći, na osnovu podpune unutrašnje autonomije svakog pojedinog naroda posebnim ustavom njegovim opredelene a solidarnog saveza političkog za spoljašnja odnošenja i za zajedničku obranu jednog protivu drugog i svihkolikih protivu stranih država.

« Ta za Boga, kazat će mi tkogod, to je opet nova neka Austrija ! Treba li nam revolucije i prolivanja krvi, kad opet moramo u takav savez sa drugim narodima doći. »

Prostitute, nije baš tako kako vam se čini.

Današnja Austrija, svoja dinastije Habsburžske sasvim je druga stvar, različita

od ovog novog saveza kojega ne ja no bih mario takodjer Austrijom prozvati kad ovo ime ne bi bilo toliko omraženo i kad bi se dan i noć jednim istim imenom nazivati dalo. Federacija naroda osnovana na suverenstvu narodnom obćenitom voljom svih zadružnika ugovorena, to jamačno nije Austrija cara Franje Josipa koji bi se prvi na takvoj promeni zafalio. To bi, ako već hoćete da kažem Austrija, neka Austrija bez dinastije Habsburžske i njezinog prava po božjoj milosti bila, bez nemačkog saveza, bez gospodstva austrijskog nad Italijom i bez Galicije, no sa svim zemljama slavenskimi, rumunjskim i grčkim koje su sada pod turskim carstvom i u ovom smotrenju dakle sasvim nova kombinacija ne samo politička nego i ekonoimička od najveće važnosti za budućnost cele Europe, osobito pak naroda u svim ovim zemlja živećih koje je dosada politika austrijska i turska u robstvu i u siromaštvu držala bez kojeg ni jednoj ni drugoj ne bi bilo moguće nad njima vladati,

Reč koju je Palacky 1848 Nemcima u Frankfurtu sakupljenima pisao « kad Austrije ne bi bilo da bi trebalo stvoriti je » u toliko je sasvim istinita što manjim ovim narodima od 5 — 6 milijona zaista treba

zadruga sa srodnim ili bar jednake političke interese imajućim narodima i nekog sredotočja u kojemu se uzajamni interesi njihovi sastaju; no nipošto nije istinita kad bi se time Austrija dinastije Habsburžske to jest sadanja Austrija razumevala koja kao što sam u ovoj knjižici dokazao nikad ne može drugo da bude nego krajnji bedem feudalizma sredovečnog i kolevka reakcije evropejske.

Naše doba i njegove potrebe ne slažu se više s ovim razvalinama jednog sveta koji se je preživio a ne može umreti dok mu novi svet temelj na kojemu je stajao sasvim ne poruši, a novi ovaj živi svet ne može se učrstiti dok se one razvaline ne razore i novi mu se temelj na čvrstoj zemlji ne položi. Jedno i drugo ne može se učiniti dok se današnja Austrija ne poruši i razori i na njezinom mestu slobodna federacija onih naroda ne stvori.

A kao što značaj je vremena našeg težnja za jedinstvom narodnim i državnim, tako će kad narodi ovo postignu težnja budućnosti biti svih velikih i malih naroda i država evropejskih za sveobćom evropejskom federacijom — lepa i divna misao koja se danas još sasvim idealnom čini jerbo se narodi medju sobom za svoje a

još više za sasvim tudje im interese kolju i ubijaju, no koja će, kad se narodi od tudjeg jarma oslobode, slobodno se ustroje i napredku izobraženja put otvore, tako živom željom svih evropejskih naroda postati kaošto im je danas sjedinjenje u narodne države. Ali okanimo se toga za sada i držimo se onog što nam sada već treba. I zato vam kažem : ne zavadajte se, Slaveni, ni medju sobom niti sa Madjarima, Rumunjima i Grcima, no podpomozite jedan drugog da postignete bez čega narod ne može živiti : osiguranje narodnosti, prava i slobode. Ne brinite se hoće li ova svog kralja, onaj svog cara ili kneza imati i koga hoće da mu to bude, nego samo o tome radite da se oslobodite i slobodu si vašu koju niste dosta jaki da sami brane od velikih država, ujamčite državnim savezom svih ovih naroda medju sobom braneći je sjedinjenim silama svih zadružnika. A početak i glavno uslovje tome je rešenje

PITANJA AUSTRIJSKOGA.

U Parizu na Trojičku nedelju 1866.